

**PROFESSIONELE BACHELOR IN HET ONDERWIJS
SECUNDAIR ONDERWIJS**

Bachelorproef

Relationele en seksuele vorming in
het buitengewoon secundair
onderwijs

PROMOTOR
HANNE LUTS
OPVOEDKUNDE

HELENA ALLEGAERT
ECONOMIE - BIOLOGIE
ACADEMIEJAAR 2018-2019

Voorwoord

Deze bachelorproef is het sluitstuk op deze driejarige opleiding als leerkracht secundair onderwijs economie-biologie aan de PXL te Hasselt. Het schrijven van de bachelorproef en het ontwerpen van het praktijkluik was een heel uitdagend proces. Ik schrijf dan ook graag een woordje van dank neer voor een aantal personen die mij geholpen hebben bij de uitwerking.

Allereerst wil ik mijn promotor, Mevrouw Hanne Luts, bedanken voor de raad en de steun die ze mij geboden heeft. Haar positivisme en haar kritische blik op het proces hebben deze bachelorproef mee tot stand gebracht. Ik had me geen andere promotor en mentor kunnen wensen.

Daarnaast wil ik ook Carolien Raymakers, de contactpersoon binnen de school, bedanken. Het was een aangename ervaring om met haar samen te werken. De communicatie verliep ten allen tijde zeer vlot en haar ervaring heeft mij veel bijgebracht. Ze heeft me de kans gegeven om een mooie kijk te creëren op het BuSO en ik kon met al mijn vragen steeds bij haar terecht.

Tot slot wil ik ook graag mijn familie, mijn vrienden en mijn vriend bedanken. Mijn mama voor het nalezen van deze bachelorproef. Mijn vriend die me gedurende de hele opleiding in goede, maar ook in minder goede dagen heeft gesteund. Mijn vrienden en vriendinnen die zorgden voor de nodige ontspanning en peptalks.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Inhoudsopgave.....	4
Voorwoord.....	7
1 Oriënteren en richten.....	8
1.1 Probleemoriëntering.....	8
2 Plannen.....	10
3 Verzamelen: Het Buitengewoon Secundair onderwijs	11
3.1 Wie kan terecht in het buitengewoon secundair onderwijs?.....	11
3.2 Welke leerlingen zitten er in OV3 type BA, 3 en 9 ?	14
3.2.1 BuSO OV 3 type 1.....	14
3.2.2 BuSO OV 3 type 3.....	15
3.2.3 BuSO OV3 type 9.....	19
3.3 Conclusie	20
4 Verzamelen: RSV.....	21
4.1 Wat is RSV?.....	21
4.2 Belang van RSV.....	22
4.3 Ontwikkelingsdoelen RSV in het BuSO	23
4.4 Waarom is RSV binnen deze doelgroep zo belangrijk?	25
4.4.1 RSV bij jongeren met autisme	25
4.4.2 RSV bij jongeren met ADHD	25
4.4.3 Conclusie	26
4.4.4 Hoe geef ik RSV in het BuSO type 3 en type 9?.....	26
4.4.5 Waar hebben de jongeren nood aan op gebied van relationele en seksuele vorming? (Enquête)	29
4.5 Observaties.....	33
4.5.1 5 metaal	33
4.5.2 5 tuin	33
4.5.3 5 hout.....	33
4.5.4 5 ABO	33
4.6 Welk aangepast materiaal rond RSV bestaat er voor deze doelgroep?	34
4.6.1 Sensoa Vlaggensysteem.....	34

4.6.2	Lijf en liefde.....	35
4.6.3	Lief, lijf en leven	35
4.6.4	seks@relaties.kom deel 1 en 2	35
4.6.5	Relaties@autisme.kom	36
4.6.6	Tussen de lakens	36
4.6.7	Hallo ik	37
4.6.8	Vrienden en vrijers	38
4.6.9	Oké?! maakt grenzen bespreekbaar	38
4.6.10	Besluit	39
5	Ontwerpen: praktische uitwerking.....	40
5.1	Grensoverschrijdend gedrag	40
5.1.1	Hoe vaak komt seksueel grensoverschrijdend gedrag voor?.....	40
5.1.2	Wanneer spreekt men over seksueel grensoverschrijdend gedrag?.....	41
5.2	Porno en seks beleven.....	42
5.3	SOA'S en ongewenste zwangerschappen.....	42
5.4	Uitvoering projectdag	42
5.4.1	Thema grensoverschrijdend gedrag	43
5.4.2	Thema beleven van seks + porno	45
5.4.3	Thema veilig vrijen	46
6	Besluit	47
6.1	Antwoord op de onderzoeksvraag.....	47
6.2	Professionele groei als leerkracht.....	48
6.3	Sterktes en beperkingen	49
6.3.1	Sterktes.....	49
6.3.2	Beperkingen	49
6.4	Vooruitblik naar de toekomst	50
6.5	Wat zal de samenwerkende school nog doen met het project?	50
6.6	Aanvulling op deze bachelorproef	50
6.7	Persoonlijke groei.....	50
	Literatuurlijst.....	52
	Geraadpleegde werken	54
7	Bijlagen	55
	Bijlage 1 - enquête in de school.....	55
	Bijlage 2 – observatieschema.....	57

Bijlage 3 – leerlingen type en diagnose	58
Bijlage 4 – Seks-shake	60
Bijlage 5 – Pornoquiz	61
Bijlage 6 – Situatieschetsen porno	62
Bijlage 7 – Folder anticonceptie.....	64
Bijlage 8 – Draaiboek projectdag	68
Bespreking van de probleemstelling met omschrijving v/h product	71
Verantwoording v/d activiteiten o.b.v. thema en doelgroep.....	72
Thema grensoverschrijdend gedrag	72
Ontwikkelingsdoelen:	73
Thema beleven van seks + porno.....	74
Ontwikkelingsdoelen:	74
Thema veilig vrijen	75
Ontwikkelingsdoelen	75
Draaiboek.....	77
Bijlage 9 – Reflectie samenwerkende school.....	78

Voorwoord

Deze bachelorproef is het sluitstuk op deze driejarige opleiding als leerkracht secundair onderwijs economie-biologie aan de PXL te Hasselt. Het schrijven van de bachelorproef en het ontwerpen van het praktijkluik was een heel uitdagend proces. Ik schrijf dan ook graag een woordje van dank neer voor een aantal personen die mij geholpen hebben bij de uitwerking.

Allereerst wil ik mijn promotor, Mevrouw Hanne Luts, bedanken voor de raad en de steun die ze mij geboden heeft. Haar positivisme en haar kritische blik op het proces hebben deze bachelorproef mee tot stand gebracht. Ik had me geen andere promotor en mentor kunnen wensen.

Daarnaast wil ik ook Carolien Raymakers, de contactpersoon binnen de school, bedanken. Het was een aangename ervaring om met haar samen te werken. De communicatie verliep ten allen tijde zeer vlot en haar ervaring heeft mij veel bijgebracht. Ze heeft me de kans gegeven om een mooie kijk te creëren op het BuSO en ik kon met al mijn vragen steeds bij haar terecht.

Tot slot wil ik ook graag mijn familie, mijn vrienden en mijn vriend bedanken. Mijn mama voor het nalezen van deze bachelorproef. Mijn vriend die me gedurende de hele opleiding in goede, maar ook in minder goede dagen heeft gesteund. Mijn vrienden en vriendinnen die zorgden voor de nodige ontspanning en peptalks.

1 Oriënteren en richten

1.1 Probleemoriëntering

Relationele en seksuele vorming is een belangrijk thema binnen elke onderwijsvorm. Relationele en seksuele vorming is geen momentopname, maar het is een proces. Een proces dat we ons hele leven lang doorlopen. Maar waar start dit proces? Vanaf wanneer komen jongeren het best voor de eerste keer in aanraking met RSV en op welke manier? En wat met leerlingen uit het BuSO¹? Kunnen zij gewoon zoals alle andere jongeren in het gewoon onderwijs RSV krijgen? Of moet RSV² aangepast worden aan de noden van deze leerlingen? Staan de leerlingen open voor RSV? Willen ze dit wel bespreken in de klas met de leerkracht of met klasgenoten? Of willen ze liever zelf op onderzoek? RSV is een belangrijk thema in de ontwikkeling van jongeren en zeker in de ontwikkeling van jongeren uit het BuSO. Maar hoe wordt RSV het best aangebracht aan deze jongeren en is elke leerkracht hier geschikt voor?

Toen ik de eerste keer op Sint-Ferdinand (BuSO-school Lummen) langsging leerde ik Carolien Raymakers kennen. Carolien is ASV³-coördinator op de school en tevens ook leerkracht ASV. Als we haar klaslokaal willen binnengaan, valt meteen het gat in haar deur op. Een leerling had tijdens een woedeaanval een flinke deuk in de deur van het klaslokaal geslagen. Geen school voor doetjes, bedacht ik. Op Sint-Ferdinand geven de leerkrachten ASV RSV aan de leerlingen. In mei houden ze op school ook altijd een projectweek rond RSV. Carolien geeft zelf aan dat ze de leerlingen echt met de realiteit confronteert als het op RSV aankomt. Ze gebruikt expliciete afbeeldingen, spreekt de namen van de geslachtsdelen volmondig uit, praat over porno,... en laat de leerlingen vragen stellen. Ze staat met een open visie voor de klas. Carolien wijst me er wel op dat dit zeker niet met alle leerkrachten zo is. Andere leerkrachten RSV durven de leerlingen minder gemakkelijk te confronteren met de realiteit. Ze winden er doekjes rond. Maar leren de leerlingen op deze manier echt om te gaan met hun relaties en hun seksualiteit? Is dit de manier waarop leerlingen te weten komen wat kan en wat niet kan? Uit onderzoek blijkt dat leerkrachten volgende redenen aangeven waarom ze minder geneigd zijn om RSV te geven: 'bezorgdheid om negatieve reacties van ouders, gebrek aan geschikte materialen, maturiteit en reacties van leerlingen niet goed kunnen inschatten, kennis en vertrouwen met seksuele onderwerpen missen' (Cohen, J. et al., 2012).

Anderzijds maken de beschikbaarheid van geschikte materialen, training, vertrouwdheid met seksuele thema's en steun van de schooldirectie, leraars meer gemotiveerd om seksuele vorming te geven (Sensoa, 2017). Vooral de volgende leraars waren volgens een Canadees onderzoek het meest gemotiveerd om seksuele vorming te geven: leraars secundair met minder ervaring, die training gekregen hadden om seksuele vorming te geven, die zich meer vertrouwd voelden met het thema seksuele gezondheid en die een brede seksuele vorming belangrijk vonden (Cohen, J. et al., 2012).

Zelf zal ik dit jaar afstuderen als leerkracht economie-biologie. Door de mannelijke en vrouwelijke geslachtsdelen te kunnen benoemen en door het gedurende 1 lesuurtje over SOA's en anticonceptie te hebben, heb ik niet het gevoel dat leerlingen voldoende bijgeleerd hebben over seksualiteit en dat er tijdens de rest van hun middelbare carrière niets meer

¹ Buitengewoon secundair onderwijs

² Relationele en seksuele vorming

³ Algemene en sociale vorming

over gezegd moet worden. Daarnaast merk ik echter wel dat jongeren, zelfs in tijden van facebook, sociale media, pornosites,.. waar alles open en bloot op te vinden is, nog steeds niet voluit durven te praten over seksualiteit. Tijdens deze lessen zal er altijd gegiecheld worden en zullen bepaalde leerlingen de vragen waar ze echt een antwoord op willen, niet durven te stellen uit angst voor de reactie van hun klasgenoten.

Ik onthoud hieruit dat er bij jongeren nog steeds een taboe bestaat rond seksualiteit en dat in het secundair onderwijs onvoldoende wordt ingegaan op RSV. Het is belangrijk dat leerkrachten ondersteund worden in het geven van RSV en dat ze over voldoende materiaal beschikken om RSV te geven. Leerkrachten die gebruik kunnen maken van geschikt materiaal geven gemotiveerder RSV (Carolien Raymakers, 2018).

2 Plannen

De planning van het onderzoek ziet u in onderstaande tabel.

Wat?	Wanneer?
Literatuurstudie	21/10/2017-21/10-2018
Bezoek aan educatief centrum	15/05/2018
Interview Carolien Raymakers (ASV-Coördinator)	19/10/2018
Enquête leerlingen	22/10/2018 – 26/10/2018
Observaties	3/12/1018
Uitwerken praktijkonderzoek	22/10/2018 – 16/12/2018
Project uitvoeren	17/12/2018 – 18/12/2018

3 Verzamelen: Het Buitengewoon Secundair onderwijs

Naam mijn gevoel bestaat er nog steeds een taboe rond seksualiteit bij jongeren op school, zowel in het SO als in het BuSO. Het taboe zal nooit volledig verdwijnen en dat heeft vooral met de leeftijd van deze doelgroep te maken (Joos, S., et al, 2018). Leerkrachten kunnen wel proberen RSV te brengen op een zo interactieve, aanschouwelijke en motiverende manier als mogelijk. Dan kunnen de leerlingen bijleren over de dingen die er echt toe doen. Het BuSO is een onderwijsvorm die mij altijd al geboeid heeft. Deze leerlingen hebben leerkrachten nog net iets meer nodig dan de leerlingen van het SO. Tijdens het 2de jaar van mijn opleiding heb ik, samen met een aantal medeleerlingen, een projectdag ontworpen rond diversiteit in het BuSO en toen hebben de leerlingen van het BuSO mijn hart veroverd. Daarnaast merkte ik tijdens stagelessen rond seksualiteit dat er nog steeds een taboe bestaat rond seksualiteit. Zowel leerkrachten als leerlingen vinden het vandaag nog steeds moeilijk om over seksualiteit te praten. Er bestaat nog steeds een taboe rond dit thema (Cohen, J. et al., 2012). Vandaar dat ik beide boeiende thema's bundel en volgende onderzoeksvraag zal onderzoeken en beantwoorden:

Hoe kan RSV optimaal aangereikt worden aan leerlingen uit het BuSO OV3 type 3 en 9?

Om op deze vraag een antwoord te bekomen zijn er een aantal andere factoren van belang.

3.1 Wie kan terecht in het buitengewoon secundair onderwijs?

Het buitengewoon secundair onderwijs is ontwikkeld voor jongeren van 13 tot 21 jaar met een beperking of met leer- en/of opvoedingsmoeilijkheden. Op 1 september 2015 is het M-decreet ingevoerd in alle Vlaamse scholen. Het decreet opent de deur voor een meer inclusief onderwijs. Het belangrijkste doel is om meer leerlingen in het gewone onderwijs te houden en minder leerlingen in het buitengewoon onderwijs terecht te laten komen en anderzijds meer leerlingen uit het buitengewoon onderwijs te verwelkomen in het reguliere onderwijs. (GO!, 2014) Grosso modo betekent dit dat vanaf 1 september 2015 de gewone middelbare scholen kinderen met een beperking niet meer mogen weigeren indien de maatregelen en aanpassingen die de school moet nemen redelijk geacht worden. Het is voortaan het CLB dat in gesprek gaat met ouders, het kind en de school en nagaat welke ondersteuning het kind nodig heeft en welke stappen de school daarvoor zal moeten zetten. Alles vertrekt vanuit de vraag: welke zorg, welke ondersteuning heeft dit kind nodig? (Brigitte Vermeersch, 2015).

Het is absoluut niet de bedoeling van het M-decreet om alle leerlingen les te laten volgen in het gewoon onderwijs, maar in België volgen maar 15.000 van de in totaal 65.000 leerlingen met een beperking les in een gewone school. Daarmee is België koploper in het aantal scholieren die in het buitengewoon onderwijs les volgen (De Standaard, 2015). Ons land kiest dus meer dan andere landen voor een oplossing in aparte scholen. Terwijl leerlingen met een beperking, mits de nodige ondersteuning en opvolging, ook een verrijking kunnen zijn in de gewone school, luidt het. Want leerlingen leren van elkaar en later zullen ze ook samen moeten werken op de werkvloer.

Het buitengewoon onderwijs is opgedeeld in 8 types en jongeren uit deze verschillende types kunnen in 4 opleidingsvormen terecht. Sinds het M-decreet zijn de types van het BuSO licht aangepast. Type 1 (leerlingen met een licht verstandelijke beperking) en type 8 (leerlingen met een ernstige leerstoornis) behoren samen tot het type basisaanbod. Dit lijkt een logische

keuze, omdat scholieren uit type 1 en 8 vaak gemeenschappelijke kenmerken bezitten en hun problemen geregeld overlappen. Ten tweede bestaat er vanaf 1 september 2015 het type 9, speciaal voor jongens en meisjes die een autismespectrumstoornis hebben, maar zonder verstandelijke beperking. Scholieren die reeds in het buitengewoon onderwijs vertoeven, kunnen hun traject verder zetten in het onderwijsniveau waarin ze zitten, indien ze de overgang maken naar een hoger onderwijsniveau (dus van kleuter naar lager of van lager naar secundair) dan gelden voor hen ook de nieuwe principes. (PXL, 2016). Dit is hoe de structuur van het BuSO er voor en na het M-decreet uitziet:

Voor M-decreet (2015)			
Types		Onderwijsvormen	
T1	Kinderen met een licht mentale handicap	OV1	Sociale aanpassing
T2	Kinderen met een matige of ernstige mentale handicap	OV2	Sociale aanpassing en arbeidsgeschiktmaking
T3	Kinderen met ernstige emotionele of gedragsproblemen	OV3	Beroepsonderwijs
T4	Kinderen met een fysieke handicap	OV4	Algemeen-, beroeps-, kunst- en technisch onderwijs
T5	Kinderen die verblijven in een ziekenhuis of preventorium		
T6	Kinderen met een visuele beperking		
T7	Kinderen met een auditieve handicap		
T8	Kinderen met een ernstige leerstoornis		

Tabel 1: structuur BO voor M-decreet

Niet enkel de types in deze tabel zijn verouderd, maar ook het woordgebruik is verouderd en dan ook aangepast in de nieuwe versie.

Na M-decreet (2015)			
Types		Onderwijsvormen	
BA	Kinderen met specifieke onderwijsbehoeften en geen redelijke mogelijkheden in het gewoon onderwijs (Voor M-decreet type 1 en type 8)	OV1	Sociale aanpassing
T2	Kinderen met een verstandelijke beperking	OV2	Sociale aanpassing en arbeidsgeschiktmaking
T3	Kinderen met ernstige emotionele of gedragsproblemen	OV3	Beroepsonderwijs
T4	Kinderen met een fysieke beperking	OV4	Algemeen-, beroeps-, kunst- en technisch onderwijs
T5	Kinderen die verblijven in een ziekenhuis of preventorium		
T6	Kinderen met een visuele beperking		
T7	Kinderen met een auditieve beperking		
T9	Kinderen met autismespectrumstoornis die normaal begaafd zijn (IQ > 60)		

Tabel 1: structuur BO voor M-decreet

OV1: Geeft de jongeren een sociale vorming met het oog op integratie in een **beschermd leefmilieu**.

OV2: Geeft de jongeren een algemene-, sociale vorming en een arbeidstraining met het oog op integratie in een **beschermd leef- en werkmilieu**.

OV3: Geeft de jongeren een sociale vorming en een beroepsvorming met het oog op integratie in een **gewoon leef- en werkmilieu**.

OV4: Geeft de jongeren een voorbereiding op hogere studies en een **volledige integratie in het actieve leven**.

Niet elke leerling kan zomaar ingeschreven worden in het buitengewoon onderwijs. Een jongere mag enkel naar het buitengewoon onderwijs met een verslag dat opgesteld werd door het CLB. Het is daarnaast de taak van de onderwijsinspectie om toezicht te houden op de kwaliteit van die verslagen en om na te gaan of de CLB's het M-decreet uitvoerig toepassen op het terrein.

Het CLB gaat eerst na of alle mogelijke maatregelen werden getroffen in de gewone school voor een leerling doorverwezen wordt naar het buitengewoon onderwijs. Kinderen en jongeren doorverwijzen naar het buitengewoon onderwijs louter op basis van afkomst van het kind (kansarm, anderstalig, cultuur,..) kan niet (Crevits, H., 2015).

3.2 Welke leerlingen zitten er in OV3 type BA, 3 en 9 ?

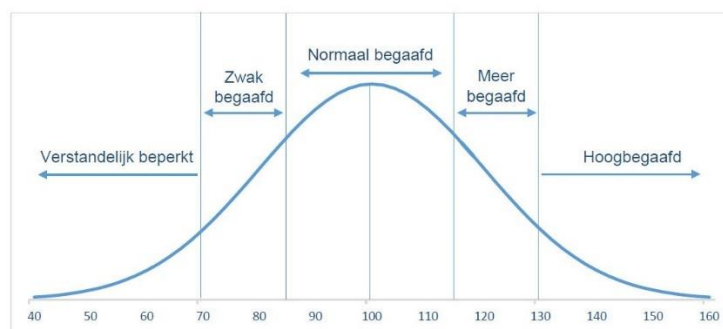
Het project rond RSV in het BuSO zal uitgevoerd worden bij de leerlingen uit opleidingsvorm 3, 5de jaar en ABO in Sint-Ferdinand in Lummen. Binnen het OV3 zitten leerlingen die een sociale- en beroepsvorming krijgen met het oog op integratie in een gewoon leef- en werkmilieu. Omdat het project door zal gaan in een 5de jaar en een jaar ABO⁴ (laatste jaar van het BuSO dat leerlingen helpt om de kloof tussen school en arbeidsmarkt te verkleinen door vele stages) en de meeste van deze leerlingen al op deze school zaten voor het M-decreet, zijn soms de types van voor 2015 hier nog van toepassing. Leerlingen die na 2015 instroomden zitten echter wel al in de types die sinds het M-decreet van toepassing zijn. Het gaat hier dan vooral over leerlingen uit 4 types:

- Type basisaanbod
- Type 1
- Type 3
- Type 9

Daarnaast is bij de diagnoses die gesteld zijn bij de leerlingen (i.v.m. beroepsgeheim niet mogelijk om te delen) wel duidelijk dat bijna de helft van deze leerlingen eigenlijk beter in type 9 had gezeten door de diagnose van autismespectrumstoornis, zonder beperking. Daarom is het toch belangrijk om ook even in te gaan op type 9 van het BuSO na het M-decreet.

3.2.1 BuSO OV 3 type 1

Binnen het oude type 1 van het BuSO zitten leerlingen met een lichte verstandelijke beperking. 75% van de mensen met een verstandelijke beperking behoort tot deze groep. Het gaat hier om jongeren met een lager IQ dan wat als 'normaal' beschouwd wordt, namelijk van 50 tot 70. (Onderwijs Vlaanderen, 2018)

Grafiek 1: Gauss-curve om begaafdheid in kaart te brengen

⁴ Alternierende beroepsopleiding

3.2.2 BuSO OV 3 type 3

Zoals eerder vermeld zitten er in type 3 van het BuSO leerlingen met ernstige emotionele of gedragsproblemen. Volgende stoornissen komen in aanmerking voor een type 3-attest:

- Een aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit (ADHD);
- Oppositioneel-opstandige gedragsstoornis;
- Een gedragsstoornis in enge zin, 'conduct disorder';
- Angststoornis;
- Stemmingsstoornis (bipolaire stoornis);
- Hechtingsstoornis; (Onderwijs Vlaanderen, 2018)

3.2.2.1 ADHD (Attention Deficit/(Hyperactivity) Disorder)

AD(H)D is een gedragsstoornis die wordt gekenmerkt door een concentratietekort, impulsiviteit (handelen zonder nadenken over gevolgen) en/of hyperactiviteit.

Er bestaan 3 types ADHD (gezondheid, 2015):

Type 1: alleen aandachtsproblemen, zonder hyperactiviteit en impulsiviteit.

Dit type wordt ook wel ADD genoemd. Het probleem met dit type is dat het meestal niet snel herkend wordt bij kinderen. Het gedrag van kinderen met type 1 ADHD is veel minder storend dan het gedrag van kinderen met ADHD type 1/2. De kinderen met ADD vallen op door dromerig, flegmatiek gedrag en door het feit dat ze meer moeite hebben om met een taak te starten en hun aandacht bij die taak te houden. Daarnaast vergeten ze gemakkelijk en loopt hun organisatievermogen minder goed. Kinderen met ADD presteren hierdoor onder hun niveau. Deze symptomen roepen problemen op bij het leren en hebben vaak een negatieve invloed op hun zelfvertrouwen. (gezondheid.be, 2018)

Type 2: alleen impulsiviteit en hyperactiviteit, zonder de aandachtsproblemen. De personen met type 2 ADHD vertonen alle kenmerken van ADHD, maar hier wordt de hyperactiviteit vervangen door een gebrek aan energie.

Type 3: de combinatie van aandachtsproblemen, impulsiviteit en hyperactiviteit. Wanneer we in het dagdagelijks leven over ADHD spreken, bedoelen we meestal dit type. Dit type komt het meest voor. Kinderen met ADHD kunnen zich moeilijk concentreren en zijn hyperactief en erg impulsief. Ze zijn enorm snel afgeleid, hebben het moeilijk om taken te verrichten die ze niet leuk vinden, kunnen moeilijk aanwijzingen opvolgen en onderbreken anderen vaak. Ze hebben moeite om een opdracht af te maken, hun spel uit te spelen of hun speelgoed op te ruimen. Ze zijn altijd aan het rennen, klimmen, springen of friemelen. Dit is meteen ook de grootste groep. (geestelijke gezondheid Vlaanderen, 2018)

Kinderen met ADHD zijn niet alleen maar druk. Het gedrag van kinderen met ADHD wordt beschreven op grond van een classificatiesysteem dat internationaal wordt gebruikt. DSM-5⁵ heeft criteria opgesteld om de diagnose van ADHD te kunnen stellen. Wanneer aan zes (of meer) van deze criteria wordt voldaan, spreekt men van ADHD. Deze criteria luiden als volgt:

⁵ Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders

Aandachttekort:

- Let vaak niet goed op details of maakt onzorgvuldige fouten in schoolwerk
- Heeft vaak moeite om de aandacht vast te houden in taken of spelactiviteiten
- Lijkt vaak niet te luisteren wanneer iemand tegen hem/haar praat
- Heeft vaak moeite om instructies te volgen en maakt schoolwerk, taken,... niet af
- Heeft vaak moeite om taken en activiteiten te organiseren
- Gaat taken die een langdurige mentale inzet vereisen uit de weg
- Raakt vaak dingen kwijt die nodig zijn voor taken of bezigheden
- Wordt vaak gemakkelijk afgeleid door uitwendige prikkels
- Is vaak vergeetachtig bij dagelijkse bezigheden

Hyperactiviteit/impulsiviteit

- Kan niet stilzitten en is constant in beweging (friemelen, tikken met de handen of voeten, bewegen met de stoel,...)
- Verlaat vaak zijn/haar stoel in situaties waarin verwacht wordt te blijven zitten
- Loopt vaak rond of klimt ergens op in situaties waarin dit opgepast is
- Kan moeilijk rustig spelen of zich in stilte bezighouden met ontspannende activiteiten
- Is vaak in de weer of draaft maar door
- Praat overmatig
- Gooit het antwoord er al uit voordat de vraag gesteld is
- Verstoort vaak bezigheden van anderen en dringt zich op
- Heeft vaak moeite zijn/haar beurt af te wachten (DSM-5, 2018)

3.2.2.2 Oppositioneel-opstandige gedragsstoornis;

De meeste kinderen zetten wel eens een grote mond op wanneer ze hun zin niet krijgen of ze het niet eens zijn met de mening van een ouder. In bepaalde fases van de ontwikkeling van kinderen is opstandig gedrag namelijk normaal. Soms neemt dit opstandig gedrag echter zulke vormen aan dat er geen sprake meer is van bij de leeftijd horend opstandig gedrag. Dan kan er sprake zijn van een oppositioneel-opstandige gedragsstoornis (de Vos, T., 2003).

Om van OOG te kunnen spreken moeten minstens vier van de acht volgende symptomen gedurende minstens 6 maanden voorkomen (Matthys, W., 2018):

Box 1.1 Symptomen van de oppositioneel-opstandige gedragsstoornis
<p>Gedragsymptomen: brutaal en koppig gedrag</p> <ul style="list-style-type: none"> • opstandig zijn of weigeren zich te voegen naar verzoeken of regels van volwassenen • ruziemaken met volwassenen • anderen met opzet ergeren • anderen de schuld geven van eigen fouten of wangedrag <p>Emotionele symptomen: boze en prikkelbare stemming</p> <ul style="list-style-type: none"> • boos en gepikeerd zijn • prikkelbaar zijn en zich gemakkelijk aan anderen ergeren • driftig zijn <p>Wraakzuchtig gedrag</p> <ul style="list-style-type: none"> • hatelijk en wraakzuchtig zijn

Tabel 3: symptomen OOG

OOG is m.a.w. een stoornis met als kenmerken negatief, vijandig en openlijk ongehoorzaam gedrag (balansdigitaal, 2018).

3.2.2.3 Een gedragsstoornis in enge zin, 'conduct disorder';

Conduct disorder is net zoals oppositioneel-opstandige gedragsstoornis ook een gedragsstoornis, maar de symptomen van CD en de uiting van de gedragsstoornis zijn ernstiger dan die van OOG. De diagnose van CD wordt meestal gesteld voor de leeftijd van 18 jaar. Jongeren met CD vertonen gedrag dat niet conform is aan de wet of de sociale normen; het kan ook omschreven worden als jeugdcriminaliteit. Er is een sterke comorbiditeit met ADD, ADHD en OOG.

Kinderen met CD vertonen resoluut niet-acceptabel gedrag. Een aantal symptomen van CD kunnen zijn (DSM-V, 2013):

- Agressief gedrag ten opzichten van medemens en dieren.
- Frequent geweld.
- Gebruik v/e wapen om anderen te schaden.
- Opzetteling fysiek geweld tegen andere mensen of dieren.
- Betrokkenheid bij criminaliteit (overvallen, inbraken,...).
- Vernietiging van bezit door brandstichting.
- Is minstens 2 keer van thuis weggelopen.
- Spijbelt al voor de leeftijd van 13 jaar.

Vaak krijgen jonge kinderen met een gedragsstoornis eerste de diagnose van OOG met kans op met aanleg of kans op CD. De diagnose van CD moet altijd worden vastgesteld door een psychiater en dit is vaak een jarenlang proces vol problemen met de jongere (Mens en gezondheid, 2018).

3.2.2.4 Angststoornis;

Angst is een normale vorm van emotie waar iedereen wel eens mee te maken krijgt. Angst zorgt ervoor dat de mens gevaar kan vermijden of er gepast op kan reageren. Bij mensen met een angststoornis nemen deze angsten echter de overhand in hun keven. Deze mensen proberen door deze angsten allerlei zaken te vermijden en komen zo vaak in een vicieuze cirkel terecht waardoor ze alsmaar meer zaken vermijden en zo ook steeds angstiger worden in meer verschillende situaties.

Angststoornissen kunnen verschillende vormen aannemen (Geestelijke gezondheid Vlaanderen, 2018):

- Paniekstoornis: je krijgt regelmatig paniekaanvallen zonder dat hier een specifieke reden voor is.
- Fobieën: je bent angstig voor iets heel specifiek.
- Gegeneraliseerde angststoornis: iemand die alles overdenkt en zich hierdoor zeer angstig voelt.

In het BuSO Type 3 komt vooral deze laatste vorm van angststoornissen voor. Het belangrijkste symptoom van de gegeneraliseerde angststoornis is vanzelfsprekend angstig zijn, daarnaast zijn er echter nog een aantal lichamelijk symptomen die vaak voorkomen bij mensen met een gegeneraliseerde angststoornis:

- Je bent snel vermoeid
- Je kan je moeilijk concentreren
- Je bent snel geïrriteerd
- Je ervaart vaak spierspanning
- Je hebt moeite met slapen
- Je hebt last van hyperventilatie

Wanneer iemand naast angst ook minstens 3 van de bovenstaande symptomen vertoont voor langer dan 6 maanden spreken we van een gegeneraliseerde angststoornis (DSM-V, 2013)

3.2.2.5 Hechtingsstoornis;

Een kind dat veilig gehecht is, heeft als baby veel liefde gekregen van zijn ouders. Het kind weet hierdoor dat zijn ouders er altijd voor hem/haar zullen zijn. De ouders hebben het kind alles gegeven wat het nodig had om op te groeien. Het kind heeft hierdoor geleerd dat zijn/haar ouders hem/haar nooit in de steek zullen laten. Het kind heeft basisvertrouwen opgebouwd en durft daardoor op ontdekkingstocht te gaan in de grote wereld.

Wanneer een kind echter niet veilig gehecht is en er geen goede relatie tussen ouders en kind bestaat, heeft het kind dit basisvertrouwen niet opgebouwd. Het kind heeft geen vertrouwen in anderen en kan hierdoor moeilijk relaties aangaan en is liever alleen dan in gezelschap. Daarnaast is het kind op emotioneel vlak ook minder stabiel. (Mens en gezondheid, 2018) Wanneer een kind niet veilig gehecht is en zo verstoord is bij begin van zijn/haar leven dat de toekomstige relaties van het kind ook worden aangetast spreekt men van een reactieve hechtingsstoornis. Symptomen van een reactieve hechtingsstoornis zijn (DSM-V, 2018):

- Afkeer voor lichamelijk contact.
- Controle. De meeste mensen met een reactieve hechtingsstoornis willen altijd de controle over een situatie bewaren hierdoor zijn ze vaak ongehoorzaam en opstandig.
- Agressie/woede problemen. Mensen met een reactieve hechtingsstoornis kunnen hun woede maar moeilijk onder controle houden.
- Oppervlakkige relaties. Mensen met een reactieve hechtingsstoornis hebben vaak niet diepgaande relaties met leeftijdsgenoten en wisselen deze relaties vaak.
- Manipuleren. Mensen met een hechtingsstoornis zullen vaker andere mensen manipuleren.

3.2.3 BuSO OV3 type 9

Binnen type 9 in het BuSO zitten leerlingen met een autismespectrumstoornis en een normale begaafdheid. Vroeger werd er een onderscheid gemaakt tussen 4 vormen van autisme: de autistische stoornis, de stoornis van Asperger, de desintegratiestoornis van de kinderleeftijd, en de 'verzamel'-classificatie pervasieve ontwikkelingsstoornis. Uit onderzoek is echter gebleken dat de afzonderlijke classificaties van autisme niet consequent werden toegepast in klinieken en behandelcentra. Daarom wordt er DSM-5 nog maar over 1 soort autisme gesproken: autismespectrumstoornis (DSV-V, 2013).

3.2.3.1 Autismespectrumstoornis

Autisme is een aangeboren en levenslange ontwikkelingsstoornis die ongeneeslijk is. De hersenen van kinderen met autisme ontwikkelen zich anders dan de hersenen van de meeste mensen. (Geestelijke gezondheid Vlaanderen, 2015).

Ons brein selecteert automatisch wat belangrijk is uit alle prikkels die binnenkomen via onze zogenoemde 'prikkelfilter'. Wij nemen heel wat details niet bewust waar, omdat ze niet belangrijk zijn. Zo kunnen we gemakkelijk verbanden leggen tussen gebeurtenissen. Uit die verbanden creëren we een overzichtelijke werkelijkheid. (Vlaamse vereniging autisme, 2017)

Mensen met autisme missen die automatische filter. Ze leven in een constante storm van informatie. De werkelijkheid voor mensen met autisme ziet er heel anders uit dan de werkelijkheid voor mensen zonder autisme. Ze selecteren te veel, te weinig of de verkeerde prikkels, waardoor ze andere informatie overhouden. Veel mensen met autisme zijn hierdoor ook over- of ondergevoelig voor bepaalde prikkels, zoals geluid, geur of aanraking. Ze kunnen dan wel eens reageren op een manier die voor een ander onbegrijpelijk is. (Vlaamse vereniging autisme, 2017)

Er bestaan milde tot zeer ernstige vormen van autisme. Om van deze vormen een duidelijk beeld te schetsen wordt de ontwikkelingsstoornis bekeken vanuit 2 grote domeinen: moeilijkheden in de sociale communicatie en interactie en repetitief gedrag en specifieke interesses (DSM-5, 2013). De belangrijkste kenmerken van mensen met autisme in beide domeinen worden hieronder geschetst.

Communicatie en interactie

- Onhandig en angstig gedrag in sociale situaties
- Weinig begrip en gebruik van oogcontact, gezichtsuitdrukkingen en lichaamshouding
- Niet of nauwelijks leren van sociale ervaringen
- Ontbreken van wederkerigheid in het contact
- Koppigheid en drift (veroorzaakt door angst)
- Over- of ondergevoeligheid voor prikkels als geluid, temperatuur of aanraking
- Soms een trage taalontwikkeling
- Eigenaardig ouwelijk taalgebruik
- Taal letterlijk nemen
- Een onhandige, stijve motoriek
- Eetproblemen

Repetitief gedrag en specifieke interesses

- Angst voor verandering
- Vasthouden aan routines
- Eenzijdige belangstelling
- Stereotype gedrag (bijvoorbeeld fladderen, draaien met hand of vingers of complexe bewegingen met het hele lichaam)
- Afwezigheid van gevarieerd spontaan fantasiespel (Balansdigitaal, 2016)

3.3 Conclusie

Binnen type 3 en 9 in het BuSO komen verschillende gedragsstoornissen voor. Bij de verschillende gedragsstoornissen zien we vaak comorbiditeit waardoor deze problematiek van de jongeren nog complexer wordt. Zo hebben leerlingen met ASS vaak ook bijkomende gedragsstoornissen zoals ADD, ADHD, angststoornissen, etc,. Het type 3 en type 9 in het BuSO zijn leerlingen die min of meer dezelfde noden hebben. Het is voor al deze leerlingen belangrijk om niet te lang met hetzelfde bezig te zijn, om een goede structuur aangeboden te krijgen, om visueel te kunnen werken en om duidelijke regels opgelegd te krijgen. Al zal de ene leerlingen dit met iets meer lawaai verwezenlijken en de andere leerling zich net wat meer terugtrekken.

4 Verzamelen: RSV

4.1 Wat is RSV?

Algemeen staat RSV voor relationele en seksuele vorming. De definitie van RSV luidt als volgt: "Relationele en seksuele vorming is het leren over de cognitieve, psychologische, sociale en lichamelijke aspecten van seksualiteit. Dit proces start in de vroege kinderjaren en zet zich voort in de puberteit en volwassenheid. Het biedt kinderen en jongeren steun en bescherming in hun seksuele ontwikkeling" (Seksuele vorming, 2013).

Goede seksuele en relationele opvoeding gaat over veel meer dan cijfers van tienerzwangerschappen, soa's en seksueel misbruik. In eerste instantie moet RSV jongeren hun seksualiteit op een veilige, verantwoordelijke en bevredigende manier laten beleven.

Volgens Sensoa moet RSV de volgende 3 doelstellingen nastreven om kinderen en jongen op te laten groeien tot verantwoordelijke en liefhebbende partners (Sensoa,2015):

Doelstelling 1: Jongeren zijn begeleid in hun seksuele ontwikkeling.

Doelstelling 2: Jongeren ontwikkelen attitudes, waarden en normen.

Doelstelling 3: Jongeren vermijden risicogedrag.

Doelstelling 1: Jongeren zijn begeleid in hun seksuele ontwikkeling

Het is belangrijk dat jongeren zich begeleid voelen in hun seksuele ontwikkeling. Er zijn bepaalde aspecten binnen RSV waar nog taboe rond heerst. Via de juiste begeleiding worden deze onderwerpen toch bespreekbaar. Het gaat hier dan vooral rond thema's als genderidentiteit en -rol, seksuele oriëntatie, positieve lichamelijkheid en seksueel functioneren, intimiteit en relatievaardigheid. Daarnaast is het belangrijk om vroegrijpe en laatbloeiende jongeren hierin te begeleiden op hun maat.

Doelstelling 2: Jongeren ontwikkelen attitudes, waarden en normen

RSV heeft als bedoeling dat jongeren op seksueel gebied en binnen relaties attitudes, waarden en normen ontwikkelen. D.w.z. dat we jongeren in de gelegenheid moeten stellen om zich op seksueel en relationeel vlak zo te ontwikkelen dat ze de gelijkwaardigheid tussen de seksen respecteren, dat ze elke mogelijke seksuele voorkeur aanvaarden, dat ze de diversiteit binnen seksualiteit en relaties erkennen en tolereren, dat ze bij omgang met de nieuwe media de privacy van elkaar respecteren en dat ze ten allen tijde solidair zijn met anderen.

Doelstelling 3: Jongeren vermijden risicogedrag

Om risicogedrag te kunnen vermijden is het belangrijk dat jongeren weten wat risicogedrag is. RSV moet ervoor zorgen dat jongeren in staat zijn om risico's te vermijden. Het gaat dan vooral om risico's als soa's, ongewenste seks en ongeplande zwangerschap. Om dit risicogedrag te vermijden is het belangrijk dat jongeren een positief zelfbeeld en zelfvertrouwen opbouwen en dat ze verantwoordelijk nemen voor zichzelf, maar ook voor anderen. Het is ook belangrijk dat jongeren beseffen dat iedereen de verschillende aspecten van seks zoals liefde, seks en relaties vanuit een ander perspectief bekijkt. Op een constructieve manier overleggen met de partner over seksualiteit is dan ook van groot belang om gelijkwaardigheid na te streven binnen een relatie. Om de gevolgen van het risicogedrag te vermijden moeten de jongeren weten wat ze moeten doen in het geval dat er iets misloopt. (Seksuele vorming, 2013)

4.2 Belang van RSV

Unesco formuleert het belang van RSV als volgt: 'Seksueel zijn is een belangrijk onderdeel van vele mensenlevens: het kan enerzijds een bron zijn van plezier en comfort, alsook een manier om genegenheid en liefde uit te drukken of een gezin te stichten. Anderzijds kan seksualiteit eveneens betrekking hebben op negatieve zaken, zoals een slechte gezondheid of een ongewenste sociale toestand.'
(UNESCO, 2009a: 5).

Jongeren worden van in het begin van hun leven overspoeld met informatie die wij als belangrijk achten. Bij RSV is dit niet anders. RSV is net zoals al de andere ontwikkelingen in een mensenleven van groot belang. Jongeren moeten leren omgaan met seksuele risico's, ze moeten leren hun eigen grenzen aan te geven, maar ook te luisteren naar de grenzen en de noden van anderen, ze moeten leren te genieten van seks en ze moeten leren dat seksualiteit niet vanzelfsprekend is. Het is dus belangrijk om RSV stap voor stap aan te leren, net zoals al de andere alledaagse bezigheden die ze van jongs af aan aanleren (Sensoa, 2013).

Daarnaast blijkt uit onderzoek dat goede relationele en seksuele vorming leidt tot gezonder seksueel gedrag. Jongeren die goede relationele en seksuele vorming krijgen/kregen vertonen meer verantwoord seksueel gedrag, minder seksueel geweld, ze krijgen minder te maken met soa's, er zijn minder ongeplande tienerzwangerschappen bij deze jongeren en ze gebruiken anticonceptie meer en juister (UGent, 2018).

Tot slot zijn seksuele rechten ook mensenrechten. Deze mensenrechten werden internationaal opgesteld door IPPF (International Planned Parenthood Federation) en staan neergeschreven in het de **verklaring voor seksuele en reproductieve rechten**. Deze rechten bestaan voor iedereen, ook voor leerlingen met een beperking. Leerlingen met een beperking hebben net dezelfde rechten als mensen zonder beperking ook op vlak van seksualiteit (IPPF, 2018).

4.3 Ontwikkelingsdoelen RSV in het BuSO

Binnen het BuSO bestaan er geen eindtermen die opgesteld zijn door de overheid. Wel zijn er ontwikkelingsdoelen opgesteld per opleidingsvorm in het BuSO. Deze ontwikkelingsdoelen zijn minimumdoelen, maar er is geen resultaatsverplichting zoals in het gewoon onderwijs. Er geldt echter wel een inspanningsverplichting, deze doelen moeten door de school zo goed als mogelijk nagestreefd worden. Het buitengewoon onderwijs laat de leerlingen geen gemeenschappelijk leerprogramma doorlopen, maar zorgt voor een geïndividualiseerd curriculum dat aangepast is aan de noden en de mogelijkheden van elke leerling. Er wordt gewerkt met een individueel handelingsplan of groepswerkplan; het schoolteam selecteert de ontwikkelingsdoelen die het voor een bepaalde leerling of leerlingengroep wil nastreven. De ontwikkelingsdoelen uit OV3 zijn onderverdeeld binnen 10 domeinen:

- Burgerzin
- Gezondheidseducatie
- ICT
- Leren leren
- Lichamelijke opvoeding
- Milieueducatie
- Rekentaalvaardigheden
- Sociaal-emotionele educatie
- Taalvaardigheid
- Vrijtijdsvaardigheden

Rond het thema intieme relaties en seksualiteit zijn door de overheid 9 ontwikkelingsdoelen opgesteld die passen binnen het domein gezondheidseducatie. De 9 vooropgestelde ontwikkelingsdoelen rond intieme relaties en seksualiteit zijn:

4.7 Intieme relaties en seksualiteit

- De leerling kent de lichamelijke aspecten van relaties en seksualiteit zoals lichaamsveranderingen, lichaamsverschillen, het functioneren van het eigen lichaam en dat van iemand van het andere geslacht.
- De leerling heeft de nodige kennis over vruchtbaarheid, anticonceptie.
- De leerling weet hoe HIV-besmetting en seksueel overdraagbare aandoeningen kunnen worden voorkomen en is bereid zich hiernaar te gedragen.
- De leerling heeft voldoende weerbaarheid tegenover machtsmisbruik binnen relaties zoals bij pedofilie, incest en verkrachting.
- De leerling is op de hoogte van de regelgeving over seksuele meerderjarigheid en ongewenst intiem gedrag.
- De leerling vormt een eigen opinie over seksuele geaardheid, relaties en seksualiteit en oefent zich in het reflecteren op eigen gedrag.
- De leerling stelt grenzen en aanvaardt grenzen in relaties.
- De leerling gaat om met macht en onmacht in relaties.
- De leerling staat kritisch tegenover seks en erotiek in de media. (onderwijsdoelen, 2018)

Naast deze 9, meer specifieke ontwikkelingsdoelen rond RSV, zijn er nog een aantal ontwikkelingsdoelen, binnen andere domeinen, die bij RSV van belang kunnen zijn voor deze leerlingen:

Domein gezondheidseducatie:

4.8 leefstijl en levenskwaliteit

- De leerling kent de medische, psychische en sociale aspecten van gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsonderbreking.
- De leerling kent maatschappelijke fenomenen zoals echtscheiding, éénoudergezinnen, zelfmoord, prostitutie, misbruik van genot- en geneesmiddelen, verspreiding van aids,
-

Domein burgerzin:

1.1 de eigen leefkring

- De leerling heeft begrip voor verschillende gezinsvormen en gezinsculturen.

Domein sociaal-emotionele educatie

8.1 Dynamisch-affectieve ontwikkeling

8.1.3 Zelfcontrole

- De leerling herkent situaties als bedreigend omdat ze hinderlijke of moeilijk controleerbare gevoelens oproepen.
- De leerling herkent bij zichzelf lichamelijke signalen van sterk opkomende emoties.
- Bij hinderlijke emoties in bedreigende situaties gebruikt de leerling passend hanteringsgedrag.
- De leerling uit zijn gevoelens op een voor hemzelf en zijn omgeving aanvaardbare wijze.

8.3 sociale vaardigheden en competentie

8.3.1 relatievormen

- De leerling kiest bewust relatievormen, rekening houdend met contextelementen zoals de situatie en de partners.
- De leerling komt uit voor zijn mening en eist respect op voor zijn lichamelijke ontwikkeling en seksuele geaardheid.
- De leerling respecteert en waardeert de eigenheid van anderen.
- De leerling kiest bewust relatievormen, rekening houdend met contextelementen zoals de situatie en de partners.
- De leerling houdt rekening met gewenste en ongewenste effecten in een interactie.

8.3.2 Communicatieve vlotheid en duidelijkheid verwerven

- De leerling kan op gepaste wijze met iemand contact leggen.

8.3.3 zorg dragen voor relaties

- De leerling gaat adequaat om met vormen van afscheid nemen.
- De leerling weegt het belang af van een relatie tegenover andere relaties en bepaalt zijn prioriteiten.
- De leerling herkent het belang van afspraken, regels, gelijkwaardigheid en het maken van keuzes binnen een relatie.

4.4 Waarom is RSV binnen deze doelgroep zo belangrijk?

Binnen de doelgroep van dit onderzoek zitten veel leerlingen met gedragsstoornissen en leerlingen met ASS. Vanzelfsprekend is het bij al deze leerlingen belangrijk om visueel te werken, om de leerlingen niet te lang hetzelfde te laten doen en om de leerlingen niet te lang te laten stilzitten. Op vlak van seksualiteit is er echter een verschil tussen jongeren met ASS en jongeren met een gedragsstoornis. Een stoornis van het sociale inzicht en moeilijkheden met de sociale omgang vormen namelijk de kern van autismespectrumstoornis, terwijl vooral gedragsproblemen de kern vormen van leerlingen met een gedragsstoornis.

4.4.1 RSV bij jongeren met autisme

Jongeren met autisme hebben duidelijke en concrete informatie nodig. Ze pikken de 'onbeschreven regels' niet vanzelf op.

Jongeren met autisme hebben het moeilijk om de gevoelens van iemand anders in te schatten. Ze houden in seksuele situaties vooral rekening met hun eigen gevoelens en zien of voelen niet snel wat de ander wel of niet leuk vindt. Daardoor voelen zij eventuele slechte bedoelingen van anderen minder goed aan. Hierdoor lopen leerlingen met ASS meer kans om slachtoffer of dader van seksueel grensoverschrijdend gedrag te worden. (seksuelevorming.nl, 2018)

Belangrijk bij het geven van RSV aan jongeren met autisme is dat je heel expliciet bent in de uitleg die je geeft. Verhullend taalgebruik begrijpen deze jongeren namelijk niet. Ook vaak vragen of de jongeren effectief begrepen hebben wat je net vertelde is belangrijk. (Raymakers, C., 2018)

4.4.2 RSV bij jongeren met ADHD

Uit onderzoek blijkt dat jongeren met ADHD meer externaliserend probleemgedrag, zoals snel boos worden, het gebruiken van drugs en delinquentie vertonen dan jongeren zonder ADHD. Uit de literatuur blijkt ook dat door dit gedrag deze jongeren vaker eerder seksueel actief worden, vaker onbeschermd seks hebben en dat er een grotere kans bestaat dat deze jongeren dader of slachtoffer van seksueel geweld worden. (De Graaf, H.; Sanna, M., 2014).

ADHD uit zich in de seksualiteit door vroeger seksueel actief te worden, maar jongeren met ADHD vertonen ook riskant seksueel gedrag. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat deze jongeren impulsiever zijn en daardoor de gevolgen van seksueel riskant gedrag moeilijker kunnen inschatten. Ook het in stand houden van relaties is moeilijker voor deze jongeren. Ze wisselen vaker van partner, ze hebben vaker onbeschermd seks wat zich uit in een grotere kans op ongewenste zwangerschappen en soa's (De Graaf, H., Sanna, M., 2014). In een onderzoek van Barkley (een klinisch psycholoog uit Amerika) uit 2002 hadden jongeren met ADHD 42 keer meer kans op tienerzwangerschappen en vier keer meer kans op een soa dan jongeren zonder ADHD (Barkley, R., 2002).

Uit onderzoek blijkt dan ook dat 61% van de vrouwen en 23% van de mannen met een verstandelijke beperking in zijn leven minstens 1 keer in aanraking is gekomen met een vorm van seksueel grensoverschrijdend gedrag. (van Berlo, et al., 2011)

4.4.3 Conclusie

Belangrijk binnen deze doelgroep is dus om absoluut te werken aan het thema seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zowel jongeren met ADHD als jongeren met ASS hebben door hun ziektebeeld een grotere kans om dader of slachtoffer van grensoverschrijdend gedrag te worden.

4.4.4 Hoe geef ik RSV in het BuSO type 3 en type 9?

4.4.4.1 Doelenwijzer RSV in het BuSO

Voor het BuSO is er een doelenwijzer opgesteld voor RSV. De doelenwijzer is een instrument dat speciaal is opgemaakt voor leerkrachten die RSV (zullen) geven in het BuSO. Het thema relationele en seksuele vorming wordt in 4 thema's onderverdeeld:

<p>Lichaam</p> <ul style="list-style-type: none"> - Sekse - Seksueel functioneren - Puberteit - Hygiëne 	<p>Relaties</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vriendschap - Verliefdheid - Liefdesrelaties - Samenlevingsvormen - Ouderschap
<p>Seksualiteit</p> <ul style="list-style-type: none"> - Introductie - Masturbatie - Seksuele relaties - Voortplanting - Seksuele oriëntatie 	<p>Weerbaarheid</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zelfbeeld - Grenzen - Seksueel grensoverschrijdend gedrag - Nieuwe media

Tabel 4: doelenwijzer RSV

Thema Lichaam

Belangrijk in het buitengewoon onderwijs is dat er geleidelijk wordt gewerkt rond RSV. Leerlingen moeten eerst het eigen lichaam kennen, maar ook het lichaam van het andere geslacht. De ontwikkeling van kind tot volwassene is ook een belangrijke topic. De leerlingen zitten in hun pubertijd en hun lichaam verandert snel.

Doelstellingen die hier aan bod zullen komen:

Gezondheidseducatie

2. De leerling verzorgt en gedraagt zich hygiënisch zowel wat betreft de algemene als de intieme hygiëne.

43. De leerling kent de lichamelijke aspecten van relaties en seksualiteit zoals lichaamsveranderingen, lichaamsverschillen, het functioneren van het eigen lichaam en dat van iemand van het andere geslacht.

Thema relaties

De leerlingen leren over de verschillende soorten relaties die er bestaan. Zowel relaties tussen familieleden als vriendschappen en liefdesrelaties komen hier aan bod. Leerlingen leren relaties kennen. Wat zijn relaties? Hoe onderhoud ik een relatie? Wat als er ruzie komt?

Doelstellingen die hier aan bod zullen komen:

Burgerzin

9. De leerling heeft begrip voor verschillende gezinsvormen en gezinsculturen.

Gezondheidseducatie

48. De leerling vormt een eigen opinie over seksuele geaardheid, relaties en seksualiteit en oefent zich in het reflecteren op eigen gedrag.

49. De leerling stelt grenzen en aanvaardt grenzen in relaties.

50. De leerling gaat om met macht en onmacht in relaties.

Sociale vaardigheden en competentie

47. De leerling kiest bewust relatievormen, rekening houdend met contextelementen zoals de situatie en de partners.

48. De leerling kan op gepaste wijze met iemand contact leggen.

56. De leerling herkent het belang van afspraken, regels, gelijkwaardigheid en het maken van keuzes binnen een relatie.

61. De leerling weegt het belang af van een relatie tegenover andere relaties en bepaalt zijn prioriteiten.

62. De leerling gaat adequaat om met vormen van afscheid nemen.

Thema seksualiteit

Het thema seksualiteit is een overkoepelend thema waar zowel het thema relaties als lichaam in terug te vinden zijn.

Burgerzin

8. De leerling gaat op een verdraagzame manier om met verschillen in sekse, huidskleur, etniciteit, geaardheid, overtuiging en levensbeschouwing.

Gezondheidseducatie

2. De leerling verzorgt en gedraagt zich hygiënisch zowel wat betreft de algemene als de intieme hygiëne.

43. De leerling kent de lichamelijke aspecten van relaties en seksualiteit zoals lichaamsveranderingen, lichaamsverschillen, het functioneren van het eigen lichaam en dat van iemand van het andere geslacht.

44. De leerling heeft de nodige kennis over vruchtbaarheid, anticonceptie.

45. De leerling weet hoe HIV-besmetting en seksueel overdraagbare aandoeningen kunnen worden voorkomen en is bereid zich hiernaar te gedragen.

48. De leerling vormt een eigen opinie over seksuele geaardheid, relaties en seksualiteit en oefent zich in het reflecteren op eigen gedrag.

51. De leerling staat kritisch tegenover seks en erotiek in de media

52. De leerling kent de medische, psychische en sociale aspecten van gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsonderbreking, ...

53. De leerling kent maatschappelijke fenomenen zoals echtscheiding, éénoudergezinnen, zelfmoord, prostitutie, misbruik van genot- en geneesmiddelen, verspreiding van aids,

56. De leerling toont respect voor zichzelf en voor anderen zoals personen met een andere seksuele geaardheid, andere etnische groepen, andere generaties en andere denkwijzen en overtuigingen.

Sociaal-emotionele educatie

17. De leerling herkent situaties als bedreigend omdat ze hinderlijke of moeilijk controleerbare gevoelens oproepen.

18. De leerling herkent bij zichzelf lichamelijke signalen van sterk opkomende emoties.

19. Bij hinderlijke emoties in bedreigende situaties gebruikt de leerling passend hanteringsgedrag.

- 20. De leerling uit zijn gevoelens op een voor hemzelf en zijn omgeving aanvaardbare wijze.
- 35. De leerling komt uit voor zijn mening en eist respect op voor zijn lichamelijke ontwikkeling en seksuele geaardheid.
- 36. De leerling respecteert en waardeert de eigenheid van anderen.
- 47. De leerling kiest bewust relatievormen, rekening houdend met contextelementen zoals de situatie en de partners.

Thema weerbaarheid

Weerbaarheid start steeds met een goed zelfbeeld en dit zelfbeeld omvat ook het kunnen omgaan met de eigen beperkingen. Voor leerlingen uit het BuSO is weerbaarheid dan ook een extra belangrijk thema. Daarnaast komt in dit thema ook het grensoverschrijdend gedrag aan bod. Welk gedrag is fijn en welk gedrag is absoluut niet fijn?

Doelstelling waar binnen dit thema aan gewerkt wordt:

Intieme relaties en seksualiteit

- 46. De leerling heeft voldoende weerbaarheid tegenover machtsmisbruik binnen relaties zoals bij pedofilie, incest en verkrachting.
- 47. De leerling is op de hoogte van de regelgeving over seksuele meerderjarigheid en ongewenst intiem gedrag.
- 49. De leerling stelt grenzen en aanvaardt grenzen in relaties.

Leefstijl en levenskwaliteit

- 56. De leerling toont respect voor zichzelf en voor anderen zoals personen met een andere seksuele geaardheid, andere etnische groepen, andere generaties en andere denkwijzen en overtuigingen.

Relatievormen

- 35. De leerling komt uit voor zijn mening en eist respect op voor zijn lichamelijke ontwikkeling en seksuele geaardheid.

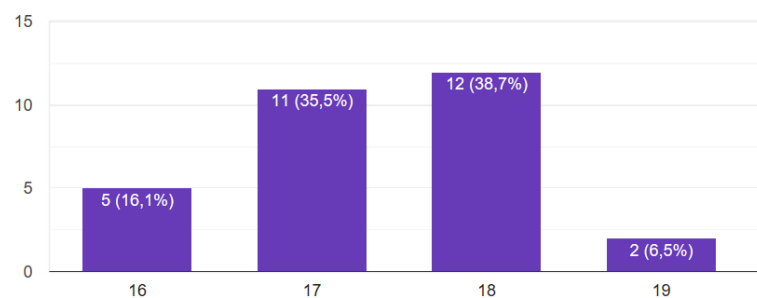
In de doelenwijzer voor RSV in het BuSO worden verschillende werkvormen aangegeven die gebruikt kunnen worden om aan de verschillende thema's te werken. Het is een handige handleiding voor leerkrachten die RSV (zullen) geven in het BuSO.

4.4.5 Waar hebben de jongeren nood aan op gebied van relationele en seksuele vorming? (Enquête)

Om een beter zicht te krijgen op het antwoord van deze deelvraag heb ik een enquête uitgevoerd bij de 31 leerlingen, 30 jongens en **1 meisje**, bij wie het project uitgevoerd zal worden. Deze leerlingen zijn allemaal tussen 16 en 19 jaar oud.

Hoe oud ben je?

31 reacties

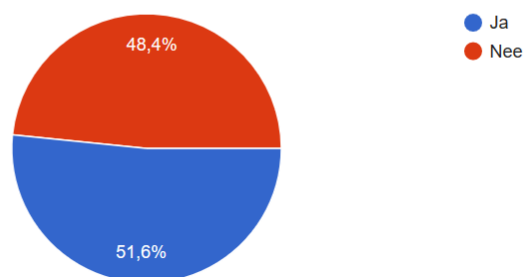

Grafiek 2: leeftijd ondervraagden

Van deze leerlingen blijkt meer dan de helft ooit al een seksuele ervaring gehad te hebben. De seksuele meerderjarigheid in België ligt op 16 jaar en al deze leerlingen bevinden zich boven deze leeftijdsgrens.

Heb je al ooit een seksuele ervaring gehad?

31 reacties

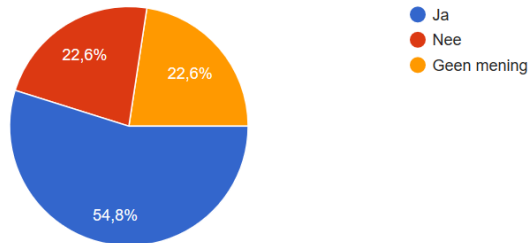

Grafiek 3: percentage seksuele ervaring

Meer dan de helft van de leerlingen geeft dan ook aan dat zij 16 jaar een goede leeftijd vinden als grens van seksuele meerderjarigheid. Hoewel in 2015 in België meerdere politieke partijen opteren om de seksuele meerderjarigheid te verlagen naar 14 jaar. (Knack, 2015)

Ben jij het eens met deze stelling: 'Vanaf je 16de ben je klaar voor seks'

31 reacties

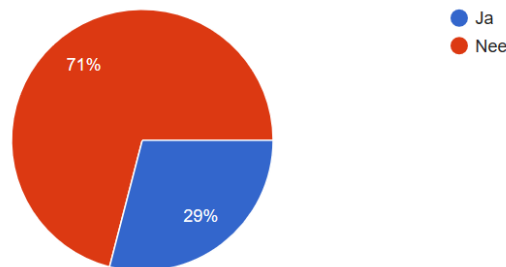

Grafiek 4

Hoewel meer dan de helft van deze leerlingen al eens een seksuele ervaring heeft gehad, praat 70% van deze leerlingen nooit met zijn ouders over seks. Volgens Goedele Liekens begint seksuele opvoeding echter thuis: "Door al vroeg op een luchtige manier met je kind over seksualiteit te praten. Hoe opener je over seks bent, hoe later ze eraan beginnen en hoe minder risico ze lopen op grensoverschrijdend gedrag." (Parool, 2016)

Praat jij wel eens met je ouders over seks?

31 reacties

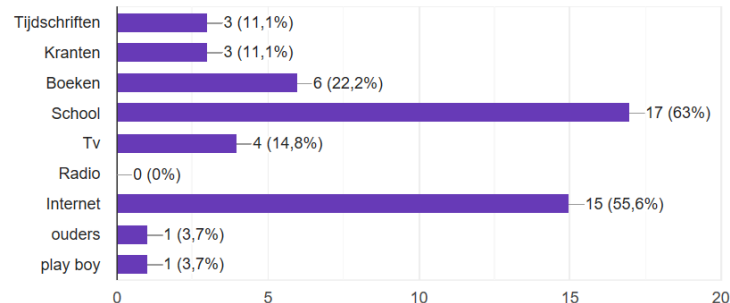

Grafiek 5: communicatie met ouders

Als 70% aangeeft ,niet met zijn/haar ouders over seks de praten waar halen ze de informatie die ze nodig hebben dan wel? Uit de enquête blijkt dat deze jongeren hun informatie over RSV toch vooral op school halen. Daarnaast is het internet ook een duidelijk aanwezig mediakanaal waar de leerlingen informatie over seksualiteit opzoeken en vinden. Het probleem hier is dat deze jongeren, nog meer dan leerlingen uit het gewoon SO, moeite hebben met het onderscheiden van de realiteit en de informatie die op het internet terug te vinden is.

Waar haal jij informatie over seks?

27 reacties

Grafiek 6: waar halen ondervraagden informatie over seksualiteit?

Leerlingen uit deze doelgroep zijn ongetwijfeld allemaal in hun leven al eens in aanraking gekomen met porno op het internet. Om je een idee te geven: in 2016 bezochten wereldwijd 23 miljard mensen een bezoek aan pornhub (de bekendste pornosite), dat zijn 64 miljoen bezoekers per dag (HLN, 2017). Daarnaast blijkt uit een onderzoek, dat studenten communicatiemanagement van de PXL in 2017 uitvoerde, dat 1 op de 10 jongeren voor zijn twaalfde voor de eerste keer naar porno keek. De grootste groep, 64% van de jongeren, keek voor het eerst naar porno tussen de leeftijd van 13 en 16 jaar, 53% van de jongeren beweerde dan weer nog nooit naar porno gekeken te hebben. De jongeren vertelde dat ze naar porno kijken om te ontstressen en om iets bij te leren. (De Morgen, 2017)

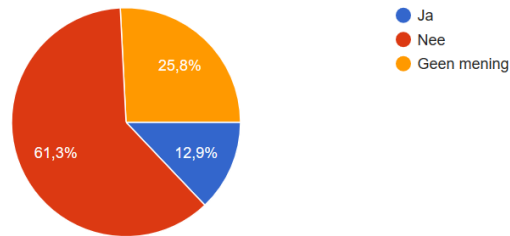
Uit een Brits onderzoek rond seksualiteit blijkt dat 53 procent van de jongens en 39 procent van de meisjes vinden dat porno een goede weerspiegeling van de realiteit weergeeft. (Logos, 2018)

Hoewel de meeste jongeren naar porno kijken bestaat er nog steeds aan taboe rond porno. Er wordt maar weinig over gepraat en porno heeft een negatieve reputatie. De 'mainstream' porno biedt namelijk geen realistisch beeld over hoe seks er in het dagdagelijks leven uitziet. Toch blijkt, uit onderzoek van de UZ Gent, dat jongeren die regelmatig naar porno kijken positiever staan tegenover mensen van het andere geslacht. Het is volgens het onderzoek echter ook belangrijk om op scholen in het kader van RSV les te geven over porno en aan de leerlingen duidelijk te maken dat porno kritisch benaderd moet worden. (UZ Gent, 2016)

Vooraf bij kwetsbare leerlingen is het belangrijk om porno bespreekbaar te maken. Hoewel de meerderheid van de leerlingen aangeeft dat zij denken dat porno geen realistisch beeld van de werkelijkheid schetst, is het toch belangrijk om hier tijdens het project rond RSV op in te gaan (VTM Nieuws, 2018). Het taboe rond porno moet verdwijnen en over porno moet gepraat kunnen worden, ook op school.

Ben jij het eens met deze stelling: 'Porno geeft een juist beeld van hoe seks altijd moet zijn'

31 reacties

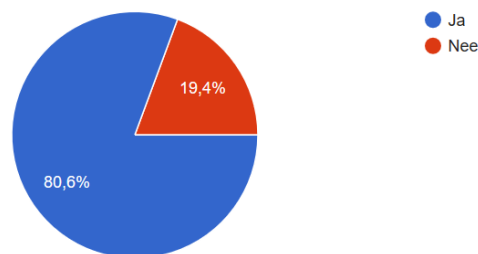

Grafiek 7

Tot slot is 80% van deze leerlingen bereid om te praten over seksualiteit in de klas. Dit is zeker belangrijk bij RSV. Het is niet de bedoeling dat de leerkracht al de informatie geeft en de leerlingen verteld hoe het wel/niet moet. Wel is het de bedoeling dat de leerlingen leren van elkaar, dat ze elkaar vertellen over hun ervaringen, over hun tegenslagen, over hun cultuur.. En dat de leerlingen op deze manier beseffen dat er voor seks verschillende wegen en manieren bestaan. Dat niet altijd alles loopt zoals het zou moeten en dat porno geen goede weerspiegeling van de werkelijkheid is.

Ben jij bereid om over seksualiteit te praten in de klas?

31 reacties

Grafiek 8

4.5 Observaties

4.5.1 5 metaal

De leerkracht geeft ASV in het 5de jaar aan de leerlingen van 5 metaal. Dit is een kleine klas van 6 leerlingen. In het BuSO zitten de leerlingen altijd in kleine groepjes om zo goed mogelijk contact met de leerlingen te onderhouden en om voldoende aandacht te kunnen besteden aan de noden van de leerlingen.

De leerlingen zijn net 3 weken op stage geweest en de les start dan ook met een gesprek over de stages. Het valt meteen op dat in deze klas veel leerlingen zitten die graag praten. De leerlingen vertellen graag over hun stages en vertellen soms ook dingen die niet echt van toepassing zijn. De leerkracht luistert steeds naar al de leerlingen en laat hen altijd uitspreken. Wat ook opvalt is dat de leerlingen door de leerkracht altijd aangemoedigd worden, de leerkracht knikt telkens zeer enthousiast en toont echt interesse in wat de leerlingen zeggen.

Wanneer de leerkracht vraag of de leerlingen zin hebben in de les antwoorden de leerlingen: 'Ja juffrouw, gewoon zitten en een bundeltje invullen'. Ze vinden de lessen ASV m.a.w. een rustuurtje waarin ze even kunnen zitten en toch maar gewoon een bundeltje moeten invullen.

Deze observatie was een zeer aangename ervaring omdat de leerlingen heel enthousiast waren en goed meewerkten. Dit gaf mij meteen extra motivatie om het project verder op punt te zetten omdat ik er na deze les van overtuigd was dat de leerlingen tijdens het project van RSV goed zouden meewerken. Daarnaast nam ik ook mee dat 'gewoon een bundeltje' invullen misschien niet de beste manier is om de leerlingen iets aan te brengen en dat de leerlingen aan het woord laten en laten vertellen over hun eigen ervaringen een effectievere manier van werken is.

4.5.2 5 tuin

Wanneer ik in deze klas kom observeren hebben de leerlingen LO. Ze zijn aan het voetballen en veel heb ik uit deze les niet kunnen opmaken.

4.5.3 5 hout

In deze klas zitten normaal gezien 3 leerlingen, maar 2 leerlingen zijn afwezig op het moment van de observatie. De leerkracht geeft aan dat dit wel vaker gebeurt. Omdat er maar 1 leerling in de klas zit zet de leerkracht deze leerling individueel aan het werk. De leerling is zeer ingetogen en verlegen, maar dat zal te maken hebben met het feit dat er 2 juffen in de klas aanwezig waren en hij zelf maar alleen was.

4.5.4 5 ABO

5 ABO is een grotere klas. Dit zijn echt al 'volwassen mannen'. Ze lachen een beetje wanneer ik mezelf kom voorstellen tijdens een van hun praktijklessen. Ik praat even met de jongen en vertel hun welk project in binnenkort bij hen zal komen uitvoeren. De jongens zijn allemaal zeer enthousiast en zeggen dat ze absoluut bereid zijn om over seksualiteit te praten in de klas.

4.6 Welk aangepast materiaal rond RSV bestaat er voor deze doelgroep?

4.6.1 Sensoa Vlaggensysteem

Afbeelding 1: Sensoa vlaggensysteem

Het vlaggensysteem van Sensoa is een spel dat ontwikkeld is om jongeren te laten nadenken over grensoverschrijdend gedrag. De leerlingen krijgen elk 4 vlaggen met een andere kleur die gaan van een aanvaardbare seksuele situatie tot een zwaar grensoverschrijdende seksuele situatie. De leerlingen krijgen situaties (verschillende situaties per leeftijdscategorie) te zien en moeten deze situatie plaatsen in een van de 4 categorieën.

De bedoeling van het vlaggensysteem: ⁶

- Seksueel gedrag van jongeren op een juiste manier beoordelen
- Seksueel gedrag bespreken met jongeren en met hun ouders
- Binnen je team tot een beter afstemming komen over de te volgen onderwerpen
- Als leerkracht of directeur een visie en aanpak uitwerken over seksueel gedrag binnen je school/organisatie

Voor leerkrachten zit er een handleiding bij het spel. Voor elke situatie wordt in deze handleiding besproken wel soort situatie het is (groen tot rood) en waarom. Op deze manier kan na elke situatie een klasgesprek starten en kan de leerkracht de leerlingen, indien nodig, de juiste richting insturen.

Het doel van dit spel is om grensoverschrijdend gedrag bespreekbaar te maken in de klas en ervoor te zorgen dat de leerlingen duidelijk grenzen leren kennen. Voor leerlingen uit het BuSO is dit spel dan ook zeer geschikt.

⁶ <https://www.seksuelevorming.be/sensoa-vlaggensysteem/over-het-sensoa-vlaggensysteem>

4.6.2 Lijf en liefde

Afbeelding 2: lijf en liefde

Lijf en liefde is een spel van 16 sets van 4 kaarten. Op deze kaarten zijn afbeeldingen te zien over verzorging, hygiëne, en jezelf mooi maken. Je het spel spelen als kwartetspel, maar het pakket bevat ook verdiepingskaarten die een gesprek tot gang te brengen. Het spel is volledig ontwikkeld voor leerlingen met een matige tot ernstige verstandelijke beperking

4.6.3 Lief, lijf en leven

Lief, lijf en leven is een film waarin op een gestructureerde manier alle facetten van de seksuele ontwikkelingen belicht worden. Onderwerpen die aan bod komen zijn o.a.: sociale netwerken, seksueel misbruik en loverboys/girls. Voor leerkrachten en begeleiders zit er een uitgebreide handleiding bij waarin uitgelegd staat hoe je best kan omgaan met het geven van voorlichting.

Afbeelding 3: lief, lijf en leven

4.6.4 seks@relaties.com deel 1 en 2

seks@relaties.com is een 2-delig werkboek dat zich volledig richt op studenten met een verstandelijke beperking en hun omgeving. Het doel van dit werkboek is om als leerkracht, samen met de leerlingen te werken aan het relationeel en seksueel welzijn van de leerlingen. Thema's zoals het eigen lichaam, seksuele gevoelens, masturbatie, voortplanting,... komen aan bod. Dit 2-delig werkboek is een goede leidraad in het geven van RSV aan leerlingen met een beperking.

4.6.5 Relaties@autisme.kom

Relaties@autisme.kom is een programma voor relationele (en seksuele vorming) voor jongeren en volwassenen met autismespectrumstoornis. Het is een werkboek waarvoor leerkrachten verschillende werkvormen worden voorgesteld voor het geven van RSV bij jongeren en volwassenen met autismespectrumstoornis. Het algemene doel van het werkboek is om te informeren over relaties. Op die manier krijgen mensen met autismespectrumstoornis meer kennis over relaties en hoe ze een relatie kunnen opbouwen en onderhouden (relaties@autisme.kom, 2011).

In seks@relaties.kom wordt gewerkt aan 6 modules:

- Relaties algemeen
- Familierelaties
- Vriendschap
- Partnerrelaties
- Professionele relaties
- Weerbaarheid

Dit spel is zeker geschikt voor leerlingen binnen deze doelgroep. Toen ik het educatief centrum in Hasselt binnenkwam was dit programma ook het eerste dat mij voorgesteld werd door de mevrouw van het centrum. Ze vertelde daar heel duidelijk over; 'Alles wat werkt bij leerlingen met autismespectrumstoornis, werkt bij alle andere leerlingen ook.' (Educatief Centrum, 2018)

4.6.6 Tussen de lakens

Afbeelding 4: tussen de lakens

De methodiek van tussen de lakens is ontworpen voor het ondersteunen van leerkrachten in het praten met jongeren vanaf 11 jaar over seksuele gezondheid. Het spel is niet specifiek voor BuSO leerlingen ontwikkeld, maar kan wel voor deze leerlingen gebruikt worden door het groot aantal werkvormen die in dit spel aan bod komen. Tussen de lakens is een pakket met een materiaal dat de interactie tussen leerlingen stimuleert. Het bevat methodieken die helpen om een open en veilige sfeer te creëren. Het pakket bestaat uit 4 modules die tevens ook in verschillende pakketten te vinden zijn:

1. Het lichaam
2. Anticonceptie
3. Soa's
4. Grensoverschrijdend gedrag.

De rode draad doorheen het spel is een laken met een naakte man en een naakte vrouw op afgebeeld. In de methodiek worden verschillende werkvormen gebruikt:

- Ken je lichaam? Er wordt ingegaan op je eigen lichaam. De deelnemer krijgt een kaartje waarop een lichaamsdeel benoemd wordt, hij legt dit kaartje op de juiste plaats op het lichaam, vervolgens kan de leerling zelf toelichten wat hij/zij zelf weet over het lichaamsdeel en kan de rest van de groep hierop inspelen. De bedoeling is dat er een groeps gesprek ontstaat en dat je als leerkracht aanvult waar nodig.
- Mythes: de leerlingen krijgen mythes voorgelezen op kaartjes en moeten argumenteren waarom deze mythe fout is. De juiste argumentering staat voor de leerkracht in de handleiding.
- Seksueel gedrag: De leerlingen krijgen een kaartje waar een seksuele situatie op staat afgebeeld. De leerlingen bespreken het gedrag en kunnen nadien op de achterkant van het kaartje zien hoe ze het best met het seksueel dat afgebeeld wordt kunnen omgaan.

4.6.7 Hallo ik

Afbeelding 5: Hallo ik

Hallo is een methodiek die ontworpen is voor leerlingen uit het BuSO met een handicap en die als bedoeling heeft om de deelnemers over hun lichaam en seksualiteit te laten praten. Voor begeleiders zit er een duidelijke trainerstraining en -handleiding bij de methodiek. De rode draad in Hallo ik zijn het ja- en het nee-gevoel van de leerlingen. Via verschillende werkvormen leren de leerlingen het gevoel van fijn en niet fijn kennen en overbrengen op anderen.

Dit spel is ontworpen voor leerlingen met een verstandelijke beperking en zou in deze doelgroep ook gebruikt kunnen worden.

4.6.8 Vrienden en vrijers

Afbeelding 6: vrienden en vrijers

Vrienden en vrijers is een spelmethode bestaande uit 135 afbeeldingen, een hulpvragenkaart en een actiekaart om met leerlingen in gesprek te gaan over seksualiteit. In dit spel komen ook moeilijkere onderwerpen aan bod zoals verkrachting en homoseks. De spelmethode is opgedeeld in 5 thema's:

- Lichaam
- Vriendschap
- Partners
- Seksualiteit
- Weerbaarheid

Vrienden en vrijers is ontworpen voor leerlingen van het BuSO en volgt de juiste thema's chronologisch die nodig zijn om de leerlingen van het BuSO kennis te laten maken met RSV op hun eigen niveau. Bijna al de ontwikkelingsdoelen die passen binnen RSV komen in deze spelmethode aan bod.

Dit spel is opgesteld voor leerlingen uit type 2 van het BuSO en is voor deze doelgroep dan ook minder geschikt.

4.6.9 Oké?! maakt grenzen bespreekbaar

Oké?! Is een spel voor jongeren van 12 tot 16 jaar oud met als bedoeling grensoverschrijdend gedrag bespreekbaar te maken. Zo speelt 'Oké?!' onder meer in op attitudes en opvattingen over respect en dwang, seksisme en stereotiepen over mannen en vrouwen én het belang van een duidelijke en expliciete communicatie over wensen en grenzen. (seksuelevorming.be, 2011)

Het spel bestaat uit een spelbord en verschillende soorten opdrachten. De deelnemers spelen apart of in groep. Wanneer ze op een vakje staan moeten de leerlingen het kaartje nemen dat op het vakje afgebeeld staat (wist-je-datje, aanvaardbaar of niet?, doe-opdracht, tekening). Ze lezen voor wat er op het kaartje staat of voeren de doe-opdracht uit. Wanneer ze een kaartje voorlezen geven ze eerst hun eigen mening en vertellen ze waarom ze deze mening hebben. Nadien wordt het kaartje klassikaal besproken.

Wist-je-datje: Op het kaartje is een wist-je-datje te zien rond seksualiteit, dit kan nadien klassikaal besproken worden.

Aanvaardbaar tot niet: Een bepaalde situatie wordt besproken, de leerlingen moeten voor zichzelf uit maken of deze situatie aanvaardbaar is of niet. Nadien gooien de jongeren hun mening/visie in de groep.

Doe-opdracht: De jongeren

4.6.10 Besluit

Er bestaat reeds heel wat didactisch materiaal om RSV te geven in zowel het gewoon SO als in het BuSO. Wat echter wel opvallend is dat er maar weinig tot geen didactisch materiaal bestaat om porno bespreekbaar te maken in de klas. Dit bewijst nog eens het taboe dat er heerst rond porno.

5 Ontwerpen: praktische uitwerking

Uit de literatuurstudie die uitgewerkt werd zijn 3 belangrijke thema's gekomen:

- Grensoverschrijdend gedrag
- Porno
- SOA's en ongewenste zwangerschappen

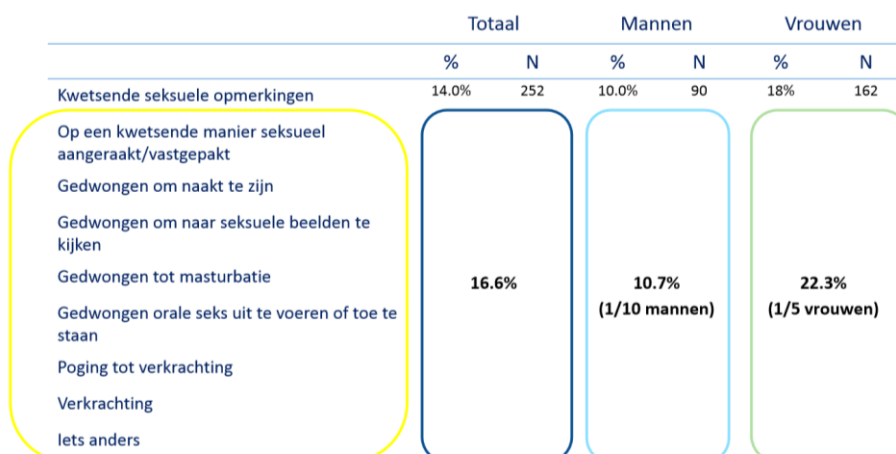
Dit zijn binnen deze doelgroep de belangrijkste thema's om rond te werken. Deze leerlingen weten zelf al redelijk wat over seksualiteit en hebben in het verleden al lessen rond RSV gekregen. Het is in deze groep dus overbodig om met de leerlingen te praten over koetjes en kalfjes en om hun uit te leggen hoe het mannelijk en het vrouwelijk geslachtshormoon eruit ziet. Wel is het belangrijk om de leerlingen duidelijk te maken waar grenzen liggen en dat deze grenzen voor iedereen anders liggen. Daarnaast is het belangrijk om de leerlingen aan te tonen dat porno geen goede weerspiegeling is van de werkelijkheid en dat SOA's en ongewenste zwangerschappen beter vermeden kunnen worden. Rond deze 3 thema's zal tijdens dit project dan ook gewerkt worden.

5.1 Grensoverschrijdend gedrag

De definitie voor seksueel grensoverschrijdend gedrag luidt als volgt: 'seksueel geweld of seksueel grensoverschrijdend gedrag (SGG) verwijst naar elke situatie waarin een persoon gedwongen wordt om seksuele handelingen te stellen of te ondergaan tegen zijn/haar zin. SGG kan verschillende vormen aannemen, zo kan het gaan van ongewenste seksuele opmerkingen tot ernstig lichamelijk geweld' (Sexpert, 2013).

5.1.1 Hoe vaak komt seksueel grensoverschrijdend gedrag voor?

Uit het Sexpert-onderzoek, een bevolkingssondezoek van de U-Gent dat tot doel had om de seksuele gezondheid in Vlaanderen in kaart te brengen, bleek dat 1 op de 5 meisjes en 1 op de 10 jongens voor hun 18de geconfronteerd worden met een vorm van seksueel grensoverschrijdend gedrag (Sexpert, 2013).

Grafiek 9: resultaten Sexpert-onderzoek

Hoewel jongeren slachtoffer zijn van SGG, zijn ze in veel gevallen ook degenen die over de grens gaan. Binnen deze ervaringen gaat het grotendeels om wederzijdse grenzen af te tasten. Daarnaast worden jongeren uit deze generatie geconfronteerd met een maatschappij die steeds sneller verandert. Hieronder bevinden zich 3 grote noemers die ervoor zorgen dat SGG steeds vaker voorkomt: omgaan met media, seksualiseren en globalisering (OKE?!, 2013)

Nieuwe media: Jongeren krijgen via de media heel veel informatie op zich af waar ze al dan niet naar op zoek zijn. Jongeren gebruiken deze media om met elkaar te communiceren, maar ook om ervaringen en beelden te delen met elkaar, ook op vlak van seksualiteit. Leren omgaan met de gevaren van media is een nieuw gegeven waar de scholen 20 jaar geleden nog niet mee te maken hadden.

Seksualisering: Door de steeds verder evoluerende media ontstaan en stereotypes van hoe meisjes en jongens er zouden moeten uitzien. Vooral meisjes ervaren hier druk om sexy te zijn en op deze manier op te vallen.

Globalisering: Door het toenemend proces van sociale integratie op wereldvlak moeten jongeren samenleven met jongeren die uit het thuismilieu soms heel diverse waarden en normen meekregen, zeker op vlak van seksualiteit.

5.1.2 Wanneer spreekt men over seksueel grensoverschrijdend gedrag?

Het vlaggensysteem (Frans & Franck, 2010) heeft criteria opgesteld om na te gaan of bepaald gedrag onder de noemer seksueel grensoverschrijdend gedrag valt of niet:

- Toestemming: beide partijen gaan akkoord met de actie
- Vrijwilligheid: er is geen sprake van beloning, manipulatie, druk of dwang.
- Gelijkwaardigheid: de partners zijn gelijkwaardig op vlak van leeftijd, intelligentie, macht, maturiteit...
- Ontwikkeling: het gedrag is typisch en aanvaardbaar voor de ontwikkelingsfase.
- Context: het gedrag houdt rekening met de omgeving en stoort/choqueert niemand.
- Zelfrespect: het gedrag veroorzaakt geen fysieke, emotionele of psychische schade (Sensoa, 2013).

Er is echter een verschil tussen grensoverschrijdend gedrag en misbruik. Binnen het vlaggensysteem wordt de grens dan ook gelegd met 4 vlaggen. Een groene vlag (aanvaardbaar gedrag), een gele vlag (licht grensoverschrijdend gedrag), een rode vlag (ernstig grensoverschrijdend gedrag), een zwarte vlag (zwaar grensoverschrijdend gedrag).

	Groen (aanvaardbaar)	Geel (licht grensoverschrijdend)	Rood (ernstig grensoverschrijdend)	Zwart (zwaar grensoverschrijdend)
(1) Toestemming	OK	+ - OK	- OK	-- OK
(2) Vrijwilligheid	OK	+ - OK	- OK	-- OK
(3) Gelijkwaardigheid	OK	+ - OK	- OK	-- OK
(4) Ontwikkeling	OK	+ - OK	- OK	-- OK
(5) Context	OK	+ - OK	- OK	-- OK
(6) Zelfrespect	OK	+ - OK	- OK	-- OK

* Dit is seksueel grensoverschrijdend gedrag. ** Dit is seksueel misbruik.

Tabel 4: grensoverschrijdend gedrag

5.2 Porno en seks beleven

Seksueel grensoverschrijdend gedrag is een probleem bij jongeren, zeker bij jongeren in deze doelgroep. Een van de redenen hiervan is de nieuwe media. Jongeren kunnen op het web letterlijk alles vinden rond seksualiteit. Hoewel iedereen op de hoogte is van de gevaren van deze nieuwe media, wordt de nieuwe media in mijn ogen nog niet genoeg gelinkt aan seksualiteit.

Uit de literatuurstudie bleek dat 1 op de 10 jongeren voor hun 12de verjaardag voor de eerste keer in aanraking kwam met porno (PXL, 2016). Daarnaast blijkt wel dat jongeren en volwassenen die naar porno kijken positiever staan tegenover seks, maar dat het belangrijk is en zal blijven om tijdens de RSV-lessen porno bespreekbaar te maken en de leerlingen te duiden op het feit dat porno de realiteit niet weerspiegelt (UZ Gent, 2016).

Porno is namelijk een miljardenindustrie. De mensen die in pornofilms spelen zijn acteurs. Deze acteurs en actrices hebben vaak een perfect lichaam, maar ook perfecte geslachtsdelen, ze kreunen erop los tijdens een vrijpartij, kunnen uren doorgaan en meestal spelen de mannen een dominante rol en zijn de vrouwen onderdanig. Voor volwassenen die al enkele jaren seksueel actief zijn lijkt dit vanzelfsprekend. Maar voor jongeren, zeker uit deze doelgroep, is dat niet het geval.

5.3 SOA'S en ongewenste zwangerschappen

Uit de literatuur is gebleken dat jongeren met gedragsproblemen of ASS vaak eerder seksueel actief zijn en vaker onbeschermd seks hebben. Daarnaast is ook het behouden van een relatie voor jongeren uit deze doelgroep een probleem, ze wisselen vaker van partner. Dit leidt tot een meer kans op tienerzwangerschappen en SOA's (Rutgers WPF, 2012).

Hoewel de leerlingen in hun schoolloopbaan al lessen gekregen hebben over SOA's, tienerzwangerschappen en anticonceptie is dit nog altijd een belangrijk thema. De meeste jongeren zitten nu op de leeftijd dat ze voor de eerste keer seks zullen hebben of net gehad hebben. Het is dan ook belangrijk om op dit moment de jongeren nog eens te confronteren met de gevaren van onbeschermd seks en de mogelijkheden die er bestaan.

5.4 Uitvoering projectdag

De projectdag start met het maken v/e aantal afspraken. Deze afspraken worden gemaakt a.d.h.v. het letterwoord PICKASOLL. Deze afspraken zullen gedurende het project consequent toegepast worden. Leerlingen die de afspraken niet volgen zullen hierop aangesproken worden.

Privacy: Alles wat verteld wordt is vertrouwelijk.

Ik-vorm: We praten alleen over onszelf, niet over anderen.

Cultuur: We hebben respect voor verschillende culturen.

Kies: Je kiest wat je vertelt en wat niet.

Actief: Wees actief in wat we gaan doen.

Seksueel actief: Iedereen kan meepraten, ook als je nog niet veel ervaring hebt.

Oriëntatie: Mensen kunnen heteroseksueel, lesbisch of biseksueel zijn.

Lachen/Luisteren: Lachen is belangrijk, uitlachen niet. Luisteren is belangrijk, niet alleen praten.

5.4.1 Thema grensoverschrijdend gedrag

- a) **Kennismaking:** De groep maakt 2 rijen, waarbij iedereen tegenover iemand staat. Tussen de twee rijen is er een afstand van ongeveer 3 meter. De begeleider noemt telkens een manier om elkaar te begroeten (hand geven; high five; een kus op de wang geven; neuzen tegen elkaar wrijven; rechterdijen tegen elkaar stoten; achterwerk tegen elkaar drukken; over het hoofd wrijven,...). Als beide personen in elk duo akkoord gaan met deze manier van begroeten, dan voeren ze de opdracht uit. Als ze niet allebei akkoord gaan, blijven ze gewoon staan. Na elke opdracht schuift iedereen een plaats op, de laatste van de rij steek daarvoor over naar de overkant.

Op deze manier starten we de projectdag en komen we tot het besluit dat iedereen zijn grenzen anders liggen en dat iedereen zijn grenzen op een andere manier aangeeft.

- b) **Oké?!**: Dit spel gaat over grensoverschrijdend gedrag. De leerkracht heeft online een draaiend rad gemaakt. Om de beurt komt een leerling naar voor om aan het rad te draaien. Het rad kan om 4 verschillende plaatsen stoppen:
- **Doe opdracht:**

De leerling neemt een kaartje van de stapel met doe-opdrachten, de leerling moet ofwel een taboe omschrijven (bepaalde woorden mogen niet gebruikt worden) ofwel een begrip i.v.m. seksualiteit uitbeelden. De andere leerlingen moeten proberen om het juiste woord te raden.

 - Staren
 - Zwanger worden
 - Roddelen Strelen
 - Masturberen
 - Dwingen
 - Een foto doorsturen
 - Poseren voor een foto
 - Knuffelen
 - Orgasme
 -
 - **Wist-je-datje**

De leerlingen neemt een kaartje van de stapel met wist-je-datjes en leest het wist-je-datje luidop voor. Dit wordt kort besproken voor de klas.

 - Wist je dat 40% van de slachtoffers van SGG te maken hebben met langdurig SGG?
 - Wist je dat groepsdruk vaak een rol speelt in SGG?
 - Wis je dat zoenen en knuffelen met je lief niet moet eindigen in seks?
 - Wist je dat seksueel misbruik niet altijd gepaard gaat met lichamelijk geweld?
 - Wist je dat 25% van de jongeren al eens seksueel getinte vragen krijgt via het internet?

- Wist je dat ouders van SGG bij jongeren meestal bekende leeftijdsgenoten zijn?
- Wist je dat jongens vaak een vergeten groep vormen bij SGG?
-
- **Tekening**
De leerlingen neemt een kaartje van de stapel met tekeningen. Op de tekeningen staan steeds situaties voorgesteld. De leerling laat de tekening aan de rest v/d klas zien. De leerling die vooraan staat moet wel eerst voor zichzelf uitmaken of het gedrag hier grensoverschrijdend is of niet en moet er uitleg bij geven. Nadien wordt de situatie klassikaal besproken.
- **Aanvaardbaar of niet?**
De leerlingen neemt een kaartje van de stapel 'aanvaardbaar of niet?', de leerling leest de tekst op het kaartje klassikaal voor en vertelt aan de rest van de klas of hij de situatie aanvaardbaar vindt of niet. Achteraf wordt dit klassikaal besproken.
 - Uitdagende kleren aandoen om aandacht te krijgen
 - Iemand dwingen om je vagina te strelen
 - Porno kijken
 - In een relatie nee zeggen tegen seks
 - Naakt douchen met je ploeggenoten
 - Naaktfoto's van een ex laten zien aan klasgenoten
 - Een naaktfoto doorsturen naar zoveel mogelijk vrienden en vriendinnen
 - Veel liefjes na elkaar hebben
 - ...

Aan het einde van dit spel geeft de leerkracht extra uitleg. Wanneer spreekt men van grensoverschrijdend gedrag? En welke vormen bestaan er? Hoe kan je aangeven dat je grens bereikt is?

5.4.1.1 Ontwikkelingsdoelen:

Domein gezondheidseducatie:

4.7 Intieme relaties en seksualiteit

- De leerling heeft voldoende weerbaarheid tegenover machtsmisbruik binnen relaties zoals bij pedofilie, incest en verkrachting
- De leerling vormt een eigen opinie over seksuele geaardheid, relaties en seksualiteit en oefent zich in het reflecteren op eigen gedrag.
- De leerling stelt grenzen en aanvaardt grenzen in relaties.
- De leerling gaat om met macht en onmacht in relaties.

4.8 levensstijl en levenskwaliteit

- De leerling toont respect voor zichzelf en voor anderen zoals personen met een andere seksuele geaardheid, andere etnische groepen, andere generaties en andere denkwijzen en overtuigingen.

Domein sociaal-emotionele educatie:

8.1.3 Zelfcontrole

- De leerling herkent situaties als bedreigend omdat ze hinderlijke of moeilijk controleerbare gevoelens oproepen.

8.3.1 Relatievormen:

- De leerling komt uit voor zijn mening en eist respect op voor zijn lichamelijke ontwikkeling en seksuele geaardheid.

- De leerling houdt rekening met gewenste en ongewenste effecten in een interactie.
- 8.3.2 Communicatieve vlotheid en duidelijkheid verwerven
- De leerling kan op gepaste wijze met iemand contact leggen.

5.4.2 Thema beleven van seks + porno

Het beleven van seks is een belangrijk thema. Seksbeleving is namelijk voor iedereen anders. Belangrijk is dat leerlingen hier een onderscheid kunnen maken tussen seks op het internet en seks in de realiteit. Waar ligt het verschil? En wat zijn de belangrijkste aspecten van seks?

- a) **Seks-shake (zie bijlage 4):** De bedoeling hier is dat de leerlingen zelf een seks-shake maken, wat is voor hun belangrijk voor 'goede' seks? Wat denken zij dat belangrijk is voor 'goede' seks? Wat vinden ze belangrijk bij hun partner tijdens de seks of op vlak van uiterlijk?
- b) **Is porno de realiteit? Pornoquiz (zie bijlage 5):** De leerkracht start met een fragment uit VTM Nieuws over porno en wat jongeren van porno denken. Via dit fragment start een klasgesprek met als grote vraag 'weerspiegelt porno de realiteit?' Nadien wordt een korte quiz gehouden rond porno. De leerlingen krijgen elk 4 kaartjes met A, B, C, D op. Tegelijk moeten leerlingen de vraag beantwoorden door het juiste kaartje in de lucht te steken. De vragen worden telkens klassikaal besproken.
- c) **Is porno de realiteit? Situatieschetsen (zie bijlage 6) :** De leerlingen krijgen 2 situatieschetsen waarin jongeren door hun misconcepties rond porno problemen ondervinden tijdens een vrijpartij. De leerlingen werken per 2, lezen de situatieschetsen en proberen gezamenlijk tips te geven aan de beide partijen in de situatieschetsen.
- d) **Seks-shake (zie bijlage 4):** De leerlingen krijgen nu de tijd om hun seks-shake aan te passen. Ze hebben nu een ander beeld over seks. Er volgt een klasgesprek, nadien komen we tot de conclusie dat porno een vertekend beeld geeft van de realiteit en dat vooral met elkaar praten heel belangrijk is.

5.4.2.1 Ontwikkelingsdoelen:

Domein gezondheidseducatie:

4.7 Intieme relaties en seksualiteit

- De leerling kent de lichamelijke aspecten van relaties en seksualiteit zoals lichaamsveranderingen, lichaamsverschillen, het functioneren van het eigen lichaam en dat van iemand van het andere geslacht.
- De leerling staat kritisch tegenover seks en erotiek in de media.

4.8 levensstijl en levenskwaliteit

- De leerling toont respect voor zichzelf en voor anderen zoals personen met een andere seksuele geaardheid, andere etnische groepen, andere generaties en andere denkwijzen en overtuigingen.

Domein sociaal-emotionele educatie:

8.3.1 Relatievormen:

- De leerling komt uit voor zijn mening en eist respect op voor zijn lichamelijke ontwikkeling en seksuele geaardheid.

5.4.3 Thema veilig vrijen

- a) **Stellingenspel:** als inleiding op dit thema laat de leerkracht verschillende stellingen zien. De leerlingen moeten a.d.h.v. een rood en een groen kaartje aangeven of ze denken dat de stelling juist of fout is. Elke stelling wordt klassikaal besproken.
- Als je een soa hebt dan merk je dat altijd.
 - Als je pijn hebt bij het plassen of meer afscheiding uit de penis, vagina of anus, heb je misschien een soa.
 - Als je de pil gebruikt, hoe je geen condoom te gebruiken.
 - Meisjes kunnen niet zwanger worden als ze ongesteld zijn.
 - Jezelf wassen na seks helpt om een soa te voorkomen.
 - Veilig vrijen is het voorkomen van aids
 - Met jezelf vrijen is altijd veilig.
 - Als je een relatie hebt hoef je geen condoom te gebruiken.
 - De morning after pil is een goed anticonceptie middel.
 - Als je op tijd terugtrekt loopt je vriendin geen kans om zwanger te worden.
- b) **Voorbehoedsmiddelenspel (zie bijlage 7):** De leerkracht heeft de belangrijkste anticonceptiemiddelen bij. De leerlingen krijgen elk een invulblad over de anticonceptiemiddelen. Hier moeten ze enkele voordelen, enkele nadelen en of het anticonceptiemiddel al dan niet beschermd tegen soa's op noteren. De anticonceptiemiddelen worden om de beurt besproken en de leerlingen vullen terwijl het invulblad in.
- c) **Welke soa's bestaan er?:** Hier gaat de leerkracht zelf aan de slag en laat aan de leerlingen afbeeldingen zien van de meest voorkomende soa's. Dit zal choqueren, maar zal wel effect hebben. De leerlingen zullen 2 keer nadenken voor ze nog eens onveilige seks hebben.

5.4.3.1 Ontwikkelingsdoelen

Domein gezondheidseducatie

4.7 Intieme relaties en seksualiteit

- De leerling kent de lichamelijke aspecten van relaties en seksualiteit zoals lichaamsveranderingen, lichaamsverschillen, het functioneren van het eigen lichaam en dat van iemand van het andere geslacht.
- De leerling heeft de nodige kennis over vruchtbaarheid, anticonceptie.
- De leerling weet hoe HIV-besmetting en seksueel overdraagbare aandoeningen kunnen worden voorkomen en is bereid zich hiernaar te gedragen.

4.8 Leefstijl en levenskwaliteit

- De leerling kent de medische, psychische en sociale aspecten van gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsonderbreking.
- De leerling kent maatschappelijke fenomenen zoals echtscheiding, éénoudergezinnen, zelfmoord, prostitutie, misbruik van genot- en geneesmiddelen, verspreiding van aids,

6 Besluit

6.1 Antwoord op de onderzoeksvraag

Binnen het BuSO zit een heel diverse groep leerlingen. Het is dan ook belangrijk altijd naar de beginsituatie te kijken van de groep. Deze bachelorproef stond volledig in het teken van leerlingen uit opleidingsvorm 3, type 3 en type 9. Uit de literatuurstudie bleek dat het binnen deze doelgroep belangrijk is om voldoende diep in te gaan om de volgende 3 thema's:

- Grensoverschrijdend gedrag
- Invloed van de media
- Ongewenste zwangerschappen en soa's voorkomen

Dit omwille van de diagnose die bij de leerlingen gesteld is en de problematiek die daarbij gepaard gaat.

Daarnaast is het belangrijk om deze thema's op een interactieve manier aan te brengen. Leerlingen van het BuSO zijn het namelijk niet gewoon om lang stil te zitten en hebben hier moeilijkheden mee.

Een ander belangrijk aspect is om verhullend taalgebruik te vermijden en vooral te focussen op duidelijk taalgebruik met zo weinig mogelijk moeilijke woorden.

Tot slot heb ik zelf bij de uitvoering van het project ook gemerkt wat de houding van de leerkracht voor de klas met de leerlingen doet. Door een open houding aan te nemen en te praten over seksualiteit alsof het de normaalste zaak van de wereld is (wat ook zo is), zullen de leerlingen zelf ook een open houding aannemen en meer durven te vertellen. Het is belangrijk om de termen over te brengen zoals ze echt zijn, om leerlingen te confronteren met de gevaren rond seksualiteit en dit alles op een duidelijke en eerlijke manier (foto's van soa's, expliciet taalgebruik, de dingen niet verheerlijken, misconcepties rechtzetten..) over te brengen.

6.2 Professionele groei als leerkracht

Het schrijven van deze bachelorproef en het ontwerpen van het praktijkluik dat daarbij gepaard gaat heeft mij als leerkracht veel bijgebracht. Dankzij deze bachelorproef had ik de opportuniteit om een project te ontwikkelen voor het BuSO. Hiervoor was ik nog amper in contact gekomen met leerlingen uit het BuSO. Hoewel dit omwille van het M-decreet, volgens mij, wel belangrijk is om te kunnen starten als leerkracht.

Als begeleider van leer- en ontwikkelingsprocessen heb ik bij het opstellen van mijn praktijkluik mijn werkvormen dan ook zo aangepast dat ze volledig toe passen zijn in het BuSO. Daarnaast kwam ik voor het eerst in de praktijk in aanraking met de ontwikkelingsdoelen die opgesteld zijn voor het BuSO. Dit heb ik absoluut als meerwaarde ervaren.

Daarnaast heb ik als opvoeder bijgeleerd. Het is niet zo vanzelfsprekend om voor een klas uit het BuSO, 3u aan een stuk, over hetzelfde onderwerp les te geven. Door voldoende opzoekingswerk te doen en te praten met de leerkrachten van mijn samenwerkende school, heb ik echter wel het gevoel dat ik hier in geslaagd ben. Deze ervaring zal mij later als leerkracht zeker van pas kunnen komen; enerzijds als ik in het BuSO terecht zou komen, anderzijds als ik in mijn klassen te maken zal hebben met leerlingen die door het M-decreet nu les volgen in het gewoon secundair onderwijs.

Doordat één van mijn onderwijsvakken biologie is, kende ik de inhoud rond RSV al vrij goed. Ik onthoud echter wel dat het niet altijd belangrijk is om de leerplannen blindelings te volgen, maar om ook verder te kijken. Onderwerpen als 'porno', zijn namelijk nergens in een leerplan of in ontwikkelingsdoelen terug te vinden ondanks het feit dat dit, vandaag de dag, een belangrijk thema is dat bespreekbaar moet zijn in de klas.

Tot slot ben ik heel fier op het project dat ik uitgewerkt en ontworpen heb. Door het uitgebreid onderzoek dat ik uitgevoerd heb is er een project rond RSV in het BuSO tot stand gekomen dat in de praktijk ook effectief werkte. De leerlingen waren dolenthousiast gedurende het volledige project en de positieve feedback van de leerkracht die mij aan het werk hebben gezien geven daar een mooi beeld van (zie bijlage 9).

6.3 Sterktes en beperkingen

6.3.1 Sterktes

Het project begon op een zeer rustige manier, de leerlingen uit elke groep waren verlegen en niet op hun gemak bij de start van het project. Door bij de start van het project met een 'opwarmer' te starten werden de leerlingen meteen enthousiast. Naarmate het project vorderde verdween de verlegenheid en werden de leerlingen steeds spraakzamer over seksualiteit.

De meeste leerlingen lieten bij aanvang van het project duidelijk blijken dat zij 'alles al weten' over seksualiteit. Tijdens het project werd duidelijk dat dit niet het geval was en vielen de monden van de leerlingen regelmatig open. Vooral tijdens het lesuur rond 'porno' keken heel wat leerlingen verbaasd.

Tijdens het project zijn alle begrippen gewoon verwoord zoals ze zijn. Er werd over seksualiteit gepraat zonder taboe. Want seksualiteit is een heel normaal aspect van het leven en wanneer dit naar de leerlingen op die manier wordt overgebracht wordt er minder lacherig gereageerd tijdens lessen RSV. De leerlingen voelden zich hierdoor minder verlegen en durfde openlijk te praten over seksualiteit.

De leerlingen kregen ook zelf de kans om over hun eigen ervaringen, ideeën en gevoelens te praten in de klas. Dit is naar mijn gevoel ook een zeer belangrijk aspect. Leerlingen kunnen niet enkel leren van een leerkracht, maar ook van elkaar.

Daarnaast werden de werkvormen in het project aangepast aan de doelgroep. Hierdoor bleven de leerlingen gedurende heel het project geboeid. Er werd nooit te lang bij een thema stilgestaan en er werd rekening gehouden met de leerlingen.

Tot slot werd er ook heel wat tijd gestoken in de literatuurstudie. Door een duidelijk zicht op de doelgroep te creëren leer je de noden van de leerlingen beter kennen. Zelf heb ik altijd klakkeloos het leerplan gevolgd als het over seksualiteit gaat en heb ik niet verder gekeken dan mijn neus langs is. Dat is in deze literatuurstudie wel gebruikt en dit neem ik zeker mee naar in rest van mijn carrière.

6.3.2 Beperkingen

Het zoeken van een school is een hele opgave geweest. Ik heb heel wat scholen gecontacteerd, maar kreeg weinig tot geen respons. Hierdoor is het lang moeilijk geweest om me in de literatuurstudie te focussen op een specifieke, afgebakende doelgroep.

Tijdens de uitvoering van het project nam ik de woorden in de mond als vanzelfsprekend, maar niet al de leerlingen begrepen alles hierdoor even goed. Bij deze doelgroep is een zo eenvoudig mogelijk taal namelijk erg belangrijk. De taal van de leerlingen is minder ontwikkeld dan bij normaal begaafde leerlingen en dit zorgde soms voor verwarring bij de leerlingen. Naar de toekomst toe is dit voor mezelf, maar ook voor andere leerkrachten die het project zouden uitvoeren in het BuSO, belangrijk om mee te nemen.

Het project werd 3 keer uitgevoerd in 1 school. Binnen deze school liep het project goed, maar in andere scholen kan dit anders zijn. Alles heeft te maken met de didactische beginsituatie, de periode, maar ook de diverse culturele achtergrond binnen de groep leerlingen.

Daarnaast werd het project uitgevoerd bij leerlingen uit het 5de jaar en ABO binnen OV3, type 3 en type 9. Andere types in het buitengewoon onderwijs hebben andere noden. Omdat deze bachelorproef zich enkel focust op deze doelgroep, is het niet aangewezen om zonder verder onderzoek dit project te gebruiken binnen anderen opleidingsvormen of types uit het BuSO.

6.4 Vooruitblik naar de toekomst

De onderwerpen binnen de lessen RSV hebben mij altijd al geboeid. Nu dat ik zelf de volledige vrijheid had om een project uit te werken is deze interesse alleen maar groter geworden. Ik zal in de toekomst in de school waar ik ga werken deze troef dan ook uitspelen. Ik ben volledig vertrouwd met het thema en zou maar al te graag België rondreizen om lessen RSV te gaan geven, zowel in het BuSO als in het gewoon SO.

6.5 Wat zal de samenwerkende school nog doen met het project?

Elk jaar in mei vindt er op de school waar ik mee samen gewerkt heb een projectweek rond RSV plaats. De leerkrachten van de school hebben mijn project gekregen en gaan hier ook tijdens deze projectweek mee aan de slag.

6.6 Aanvulling op deze bachelorproef

Als aanvulling op deze bachelorproef zou het interessant zijn om een onderzoek rond RSV te voeren binnen de andere onderwijsvormen, andere jaren of binnen de andere types in het BuSO. Daarnaast kan het ook interessant zijn om een onderzoek te doen naar andere onderwerpen om binnen dezelfde doelgroep RSV rond te geven.

6.7 Persoonlijke groei

Als persoon heb ik genoten van het schrijven van deze bachelorproef. Ik ben iemand die graag een uitdaging aangaat en dan heb ik met deze bachelorproef volledig kunnen waarmaken.

Het BuSO was voor mij, voor deze bachelorproef, onbekend terrein. Wat me vooral bij blijft is dat leerlingen uit het BuSO effectief specifieke onderwijsbehoeften hebben en dat het als leerkracht in het BuSO niet altijd gemakkelijk is. Hoewel ik voor deze bachelorproef met een meer negatieve blik naar het BuSO keek, is dit nu volledig veranderd. Ik heb geleerd dat iedereen uniek is en dat dat absoluut niet betekent dat de ene persoon beter is of slechter is dan de ander.

Doordat ik dit project zonder kleerscheuren en op een goede manier heb kunnen afleggen is mijn zelfvertrouwen om voor een klas te staan gegroeid.

Literatuurlijst

Sensoa (2010) Feiten en Cijfers Jongeren, Seksualiteit en Internet. Geraadpleegd op 23/05/2018, van http://www.sensoa.be/pdf/feiten_en_cijfers/feiten_en_cijfers_jongeren_internet_en_seksualiteit.pdf

Kuyper, L., de Wit, J., Wijsen, C. (2011) Positieve kanten van seks. Rutgers WPF. Elektronisch rapport. Geraadpleegd op 23/05/2018, van <http://news.rutgerswfp.nl/subsite/overderutgersnissogroep/productenendiensten/onderzoekspublicaties/rapport-positieve-kanten-van-seks.PDF>.

Het Nieuwsblad, 06/01/2017, 'De Belgen en porno: hoeveel en naar wat kijken we?', geraadpleegd op 26/10/2018, van <https://www.hln.be/iHln/internet/de-belgen-en-porno-hoeveel-en-naar-wat-kijken-we~a4c2815a/>

Onderwijs Vlaanderen. (2016). Grote lijnen van het M-decreet. Geraadpleegd op 18 oktober 2018, via <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/grote-lijnen-van-het-m-decreet>

Vermeersch, B., 28/08/2015, 'Wat houdt het M-decreet eigenlijk in?', VRT NWS, geraadpleegd van: https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2015/08/28/wat_houdt_het_m-decreeteigenlijk-in-1-2425235/, geraadpleegd op 04/11/2018

Onderwijs Vlaanderen. (2016). Begeleiding inclusief onderwijs. Geraadpleegd op 02 november 2018, via <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/begeleiding-inclusief-onderwijs>

IPPF, (2018), Sexual right: an IPPD declaration, geraadpleegd op 16 november 2018, van: https://www.ippf.org/sites/default/files/sexualrightsippfdeclaration_1.pdf

Onderwijs Vlaanderen. (2016). GON. Geraadpleegd op 04 november 2018, via <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/gon>

Joos, S., Hulin, M., Van den Eynde, A., Magits, W., Demyttenaere, T., (2018). What the faq?: Hoe begeleid je relationele en seksuele vorming in superdiverse groepen?, geraadpleegd op 4 november 2018, Antwerpen, Pimento

Gezondheid, (2015). ADHD-Aandachtsstoornis met hyperactiviteit, geraadpleegd op 04 november 2018, via https://www.gezondheid.be/index.cfm?fuseaction=art&art_id=292

Onderwijs Vlaanderen. (2015). Handelingsplannen. Geraadpleegd op 04 november 2018, via <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/buitengewoon-onderwijs/handelingsplan/handelingsplan.htm>

Onderwijs Vlaanderen. (2015). Het ABC van het M-decreet - maatregelen specifieke onderwijsbehoeften, Geraadpleegd op 04 november 2018, via <http://onderwijs.vlaanderen.be/nl/het-abc-van-het-m-decreet-maatregelen-specifieke-onderwijsbehoeften>

GeestelijkgezondVlaanderen, (2015). ADHD, geraadpleegd op 06 november 2018, via <https://www.geestelijkgezondvlaanderen.be/adhd>

Seksuelevorming.nl, (2018). Autismespectrumstoornis (ASS), geraadpleegd op 30 november 2018, van <https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/voortgezet-speciaal-onderwijs/seksuele-ontwikkeling/autismespectrumstoornis-ass>

VTM Nieuws, (4/07/2016). 'Mythes over porno ontkracht', VTM Nieuws, geraadpleegd op 03 december 2018 van <https://nieuws.vtm.be/binnenland/197715-mythes-over-porno-ontkracht>

GeestelijkegezondheidVlaanderen, (2017). Autisme, geraadpleegd op 05 december 2018, via <https://www.geestelijkgezondvlaanderen.be/autisme>

Autisme Vlaanderen, (2017). Autisme, geraadpleegd op 05 december 2018, via <http://www.autismevlaanderen.be/pages/autisme>

Autisme.nl, (05-2018). ASS in DSM-5, geraadpleegd op 05 december 2018, via <https://www.autisme.nl/autisme-nieuws/mei-2013/autisme-spectrum-stoornis-in-dsm-5.aspx>

Balansdigitaal. (2018). Wat is autisme?, Geraadpleegd op 5 december 2018, via <https://www.balansdigitaal.nl/kennis/wat-is-autisme/>

Jackson, L., (2013). MAFKEZEN en het Asperger-syndroom, Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam

Luijters, S., (14/10/2016). 'Help, mijn kind denkt aan seks', Het Parool, geraadpleegd op 05 december 2018, van <https://www.parool.nl/kunst-en-media/help-mijn-kind-denkt-aan-seks~a4395902/>

Van Tinteren, H., (2001). ADHD niet alleen maar druk, Tirion Uitgevers BV, Baarn

Middelkoop, S., (06/2016). 'Internetporno vertroebelt beleving seksualiteit', geraadpleegd op 06 december 2018, van <https://logos.nl/internetporno-vertroebelt-beleving-seksualiteit/>

VTM Nieuws, (2016). 'Mythes over porno ontkracht', geraadpleegd op 06 december 2018, van <https://nieuws.vtm.be/binnenland/197715-mythes-over-porno-ontkracht>

De Vos, T., (2006). Oppositioneel opstandig gedrag, geraadpleegd op 06 december 2018, via <https://www.opvoedadvies.nl/odd.htm>

Matthys, W., (2011). Gedragsstoornissen bij kinderen: diagnostiek en behandeling voor de professional, Amsterdam, Uitgeverij Hogrefe

Mens en gezondheid, (2018), CD - antisociale gedragsstoornis, geraadpleegd op 06 december 2018, via <https://mens-en-gezondheid.infonu.nl/ziekten/7342-cd-antisociale-gedragsstoornis.html>

Het Laatste Nieuws, (11/07/2017). 'Pornokijkende 12-jarige niet per se probleem', geraadpleegd op 06 december 2018, geraadpleegd van: <https://www.demorgen.be/binnenland/pornokijkende-12-jarige-niet-per-se-probleem-bf1fc005/>

Gedragsproblemen, (2018). hechtingsstoornis kenmerken en symptomen, geraadpleegd op 6 december 2018, van <http://www.gedragsproblemen.com/hechtingsstoornis-kenmerken-en-symptomen/>

De Graaf, H., Sanna, M., (2014). De seksuele ontwikkeling van kinderen met een beperking of psychiatrisch probleem, Utrecht, Rutgers WPF

van Berlo, W., de Haas, S., van Oosten, N., van Dijk, L., Brants, L., Tonnon, S., & Storms, O. (2011). Beperkt weerbaar; Een onderzoek naar seksueel geweld bij mensen met een lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperking. Utrecht: Rutgers WPF/MOVISIE.

UZ Gent, (07/2016), Resultaten Seks in Beeld: Gents onderzoek naar pornogebruik in Vlaanderen, geraadpleegd op 03/12/2018, van <https://www.uzgent.be/nl/actueel/pers/persberichten/Paginas/Resultaten-Seks-in-Beeld-Gents-onderzoek-naar-pornogebruik-in-Vlaanderen.aspx>

Senzai, (2018). Hoogbegaafde kinderen, geraadpleegd van: <http://senzai.nl/hoogbegaafde-basisschoolleerling>, op 15 januari 2019

Knack (9/04/2018). SP.A en PS pleiten voor seksuele meerderjarigheid vanaf 14 jaar, geraadpleegd op 23 december 2018, van <https://www.knack.be/nieuws/belgie/sp-a-en-ps-pleiten-voor-seksuele-meerderjarigheid-vanaf-14-jaar/article-normal-560729.html>

IPPF, (2018), Sexual right: an IPPD declaration, geraadpleegd op 16 oktober 2018, van: https://www.ippf.org/sites/default/files/sexualrightsippfdeclaration_1.pdf

Geraadpleegde werken

Wijkman, M., Bijleveld, C. & Hendriks, J. (2010). Women don't do such things! Characteristics of female sex offenders and offender types. Sexual Abuse, pag. 130-142.

Vermeulen, P., Carette, S., (2011), relaties@autisme.com deel 2, Leuven, Uitgeverij EPO

Vergauwen, S., Frans, E., Mestdagh, T., (2013), Oké?! Spel over grensoverschrijdend gedrag, Antwerpen, Jong & Van Zin, geraadpleegd op 30 november 2018

Frans, E. & Franck, T. (2010). Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Antwerpen: Sensoa.

Frans, E. (2009). Seksueel grensoverschrijdend gedrag. Algemene gids. Antwerpen: Sensoa.

Barkley, R.A. (2002). Major life activity and health outcomes associated with attentiondeficit/hyperactivity disorder. Journal of Clinical Psychiatry, geraadpleegd op 12 december 2018

7 Bijlagen

Bijlage 1 - enquête in de school

1) Hoe oud ben jij?

2) Praat jij wel eens met je ouders over seks?

- Ja
- Nee

Indien ja: waarover gaat het gesprek dan?

3) Heb je op dit moment vriendin of een vriendje?

- Ja
- Nee

Indien ja: hoelang al?

4) Heb je al ooit gekust?

- Ja
- Nee

Indien ja: hoe heb je dit ervaren?

5) Heb je al ooit een seksuele ervaring gehad?

- Ja
- Nee

Indien ja: was dit een aangename ervaring?

6) Over welke onderwerpen ben je al voorgelicht?/Waar weet je al iets over?

- Voortplanting
- Seksueel genot
- Voorbehoedsmiddelen
- Ongewenste zwangerschap
- Sekseel Overdraagbare Aandoeningen

7) Waar haal je informatie over seks?

- Uit tijdschriften
- Uit kranten
- Uit boeken
- Op school
- Op tv
- Via de radio
- Via het internet

8) Ben jij het eens met volgende stellingen:

- Seks heb je alleen met de persoon waarmee je in een relatie zit
- Met holebi's (homo's en lesbiennes) heb ik geen problemen
- Vanaf je 16de mag je seks hebben
- Porno geeft een juist beeld van seks
- Ik vind het belangrijke om seksuele voorlichting te krijgen

9) Over deze thema's zou ik graag wat meer leren (duid er minstens 3 aan):

- Wat er in je lichaam verandert als je in de puberteit komt
- Menstruatie en persoonlijke hygiëne
- Natte droom en persoonlijke hygiëne
- Ongewenst aangeraakt worden/aanraken
- Hoe en wanneer je je grenzen aangeeft
- Verliefd zijn en verkering krijgen
- Hoe ga je om met een afwijzing of liefdesgebied?
- Kussen
- Hoe komt een baby in en uit de buik?
- Wanneer is het gepast om bloot rond te lopen?
- Facebook en online vrienden
- Wat mag wel en niet op het internet
- Masturbatie op welke leeftijd is het gepast?
- Hetero- en homoseksualiteit
- Privé houden van seksuele gedachten
- Wat is seks? (penetratie)
- De eerste keer seks
- Hoe je omgaat met de ander tijdens seks
- Veilig vrijen: zwangerschap en soa's
- Porno kijken

10) Op welke manier(en) zou jij het liefst seksuele voorlichting krijgen? (Je mag meerdere opties aanduiden)

- De leerkracht geeft zelf alle informatie
- Je krijgt een opdracht rond seksualiteit
- De leerkracht stelt vragen over wat jullie al weten
- De leerkracht laat jullie vragen stellen
- Filmpjes rond seksuele voorlichting
- Klasgesprek over ervaringen en meningen
- Vaardigheden (bijv. hoe breng ik condoom aan) oefenen.
- Experts van buiten de school komen een lezing geven
- Op een interactieve manier: spelletjes, klasgesprekken, opdrachten,...
- Andere

11) Ben jij bereid om te praten over seksualiteit in de klas?

- Ja
- Nee

Bijlage 2 – observatieschema

KLASOBSERVATIES MAANDAG 3 DECEMBER

08u35 – 09u25: 5 PLB/PLS bij juf Katrien (godsdiens in lokaal K 101)

09u25 – 10u10: 5 Tuin a bij meester Bart (LO in sporthal)

11u10 – 12u00: 5 METS/WPS bij juf Carolien (GASV in lokaal J 111)

12u50 – 13u40: 5 TUIN b bij juf Lies (GASV in lokaal K 102)

13u40 – 14u30: 5 MAG bij juf Carolien (godsdiens in lokaal J 111)

14u30 – 15u20: ABO bij juf Katrien, juf Katja, juf Anniek in de P-zaal (infomoment drugs)

Bijlage 3 – leerlingen type en diagnose

5 METS

A.B. *2001: type basisaanbod

J.L. *2001: type 3, ADHD

5 PLB

G.U. *2002: type 3, ADHD

K. VL. *2001: type 3, ADHD, ODD

5 PLS

I.S. 2001: type 1, dyslexie

A.H. *2001: type 1

M.V. *2001: type 1

5 WPS

J.B. *2001: type 1

5 MAG

B.B. *2001: type 1, ASS

J. EB.: *2001: type 1

A.G. *2001: type 3, ADHD, ASS

E.K. *2000: type basisaanbod, ASS

C.R. *2000: type 1

D.Y. *2000: type 1

5 TUIN A

J.B. *2001: type 3, ADHD, ASS,

J.J. *2001: type 1, dyslexie

M.O. *2001: type 3, ASS

T.P. *2001: type 1

K.V. *2000: type 1, ADHD

5 TUIN B

B.B. *2002: type 3, ASS, Gilles de la Tourette

J.B. *2001: type 1

J.C. *2001: type 1

M.D. *2000: ASS, ADHD, dyslexie, dyscalculie, OOG, moeilijkheden met gedragsregulatie en

K.R. *2001: type 1

J.S. *2000: type 1

ABO MAG

S.H. *2000: type 1

F.M. *2000: type 1, ASS, hechtingsstoornis

A.T. *2000: type 1

ABO METS

M.A. *1996: type basisaanbod

ABO PLB

T.M. *2000: type 1, ADHD

J.N. *2000: type 1, ADHD

ABO PLS

D.B. *2000: type 1

M.C. *2000: type 1, ADHD, angststoornis

J.V. *2000: type 3, ADHD, ASS

G.W. *2001: type 1, dyslexie, dyscalculie

ABO TUIN

T.B. *2000: type 3, ASS, ontwikkelingsdysfasie, dyslexie

J.D. *1999: type 3, reactieve hechtingsstoornis, depressieve component, grensoverschrijdend seksueel gedrag, autisme

A.K. *2000: type 3, ASS

R.G. *2000: type 1

L.H. *2000: type 3, ASS

N.R. *2000: type 1

A.S. *2000: type 3, ASS

ABO WPS

R.S. *2000: type 1

Bijlage 4 – Seks-shake

Opdracht seks-shake: wat zijn voor jou de ingrediënten van een goede vrijpartij? Je kan uit onderstaande lijst inspiratie halen. Zorg ervoor dat je kan verklaren waarom deze ingrediënten voor jou belangrijk zijn.

Afwisseling	Humor	Klaarkomen
Liefde	Man	Orgasme
Passie	Penetratie	Speeltjes
Vertrouwen	Voorzichtigheid	Vrouw
Liefde	Verlangen	Jaloezie
Muziek	Licht/donker	Kreunen
Voorspel	Oraal bevredigen/bevredigd worden	Praten
Mooi uiterlijk	Aantrekkingskracht

Mijn seks-shake versie 1:

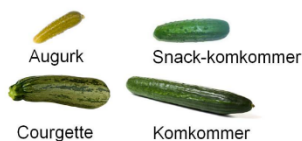
Mijn seks-shake versie 2:

Bijlage 5 – Pornoquiz

SEKS BELEVEN PORNO-QUIZ

Vraag 1: Hoe groot is de penis v/e gemiddelde man als die stijf is?

- A) Zo groot als een augurk (6 tot 10cm)
- B) Zo groot als een snack komkommer (10 tot 16cm) ✓
- C) Zo groot als een courgette (15 tot 20cm)
- D) Zo groot als een komkommer (20 tot 25cm)

SEKS BELEVEN PORNO-QUIZ

Vraag 2: Hoeveel procent van de meisjes kan klaarkomen van penetratie? (penis in vagina)

- A) 10%
- B) 30% ✓
- C) 50%
- D) 70%

SEKS BELEVEN PORNO-QUIZ

Vraag 3: Welke van deze vagina's ziet er normaal uit?

- A) 1
- B) 2
- C) 3
- D) Al deze vagina's zien er normaal uit ✓

SEKS BELEVEN PORNO-QUIZ

Vraag 4: Hoeveel procent van de jongeren van 18 tot 20 jaar heeft wel eens anale seks gehad?

- A) 20% ✓
- B) 30%
- C) 40%
- D) 50%

SEKS BELEVEN PORNO-QUIZ

Vraag 5: Hoe lang duurt het gemiddeld voor de man klaarkomt tijdens de seks?

- A) 5 minuten ✓
- B) 10 minuten
- C) 15 minuten
- D) 20 minuten

SEKS BELEVEN PORNO-QUIZ

Vraag 6: Wanneer is een man een goede sekspartner?

- A) Wanneer hij een grote penis heeft
- B) Als ze aan een meisje vraagt wat zij leuk vindt tijdens seks en hier rekening mee houdt ✓
- C) Als hij de daad heel lang kan volhouden
- D) Als hij veel verschillende standjes kent

SEKS BELEVEN PORNO-QUIZ

Vraag 7: Welke van deze uitspraken is juist?

- A. Tijdens seks kreunt het meisje voortdurend
- B. Tijdens seks gaat alles vanzelf
- C. Tijdens seks hoeft je niet met elkaar te praten
- D. Tijdens seks kan er ook wel eens iets misgaan ✓

SEKS BELEVEN PORNO-QUIZ

Vraag 8: Waarom dragen pornoacteurs geen condoom?

- A. Ze hebben geen soa's
- B. Het ziet er niet erotisch uit ✓
- C. Ze hebben allemaal een soa, dus maakt het niet meer uit

Bijlage 6 – Situatieschetsen porno

Opdracht: lees de situatieschets en geef de personages tips hoe ze de situatie de volgende keer beter kunnen aanpakken.

Situatieschets 1

Jorn (18) en Lisa (17) zijn al een paar maanden samen. Ze zijn erg verliefd op elkaar. Wanneer ze op de bank liggen te stoeien en beiden best opgewonden zijn, draait Jorn Lisa plots bruusk om. Hij pakt haar haren stevig vast en begint haar nog harder te zoenen. Ook trekt hij haar bloes nu helemaal van haar schouders en kleed hij Lisa helemaal uit.

Lisa schrok wel van die kordate stijl van Jorn. Ze wil wel heel graag met Jorn vrijen, maar dan op een lieve manier, niet zoals in een pornofilm waarbij het allemaal zo hard is en koppels niet met elkaar praten. Jorn vond het heel opwindend met Lisa, hij verlangt naar overmorgen wanneer ze terug met elkaar zijn. Ineke was wel wat stil op het einde.

Tips voor Jorn:

Tips voor Lisa:

Fausto (17) en Manon (16) zijn ondertussen al 5 maanden samen. Ze hebben besproken dat ze binnenkort de eerste keer de liefde willen bedrijven. Fausto en Manon hebben beiden al heel wat inspiratie opgedaan via porno op het internet. Manon is wel wat onzeker, ze heeft namelijk helemaal niet zo een grote borsten als de meisjes in de meeste pornofilmpjes.

Dan is het zo ver: Fausto en Manon gaan er de eerste keer samen naar bed. Fausto schrikt een beetje wanneer hij merkt hoe terughoudend Manon is, ze wil zelfs haar bh niet uitdoen. Daarnaast vond hij het schaamhaar van Manon ook helemaal niet aangenaam. Fausto schaamt zich ook heel erg omdat hij de daad zelf maar 2 minuten heeft kunnen volhouden. Fausto en Manon zijn heel teleurgesteld, ze hadden zich de eerste keer helemaal anders voorgesteld.

Tips voor Fausto:.....
.....

Tips voor Manon:.....
.....

Situatieschets 2

Bijlage 7 – Folder anticonceptie

Opdracht: vul onderstaande tabel in a.d.h.v. de anticonceptiekoffer.

<p>Naam anticonceptiemiddel:</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center;"> </div> <p>_____</p>		
Beschermst tegen SOA'S	JA	NEE
Voordelen		
Nadelen		
Prijs		
<p>Naam anticonceptiemiddel:</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>_____</p>		
Beschermst tegen SOA'S	JA	NEE
Voordelen		
Nadelen		
Prijs		

Naam anticonceptiemiddel: _____		
Beschermst tegen SOA'S	JA	NEE
Voordelen		
Nadelen		
Prijs		
Naam anticonceptiemiddel: _____		
Beschermst tegen SOA'S	JA	NEE
Voordelen		
Nadelen		
Prijs		

Naam anticonceptiemiddel:

Beschermst tegen SOA'S	JA	NEE
Voordelen		
Nadelen		
Prijs		

Naam anticonceptiemiddel:

Beschermst tegen SOA'S	JA	NEE
Voordelen		
Nadelen		
Prijs		

Naam anticonceptiemiddel:

Beschermst tegen SOA'S	JA	NEE
Voordelen		
Nadelen		
Prijs		
<u>Opmerking:</u>		

Bijlage 8 – Draaiboek projectdag

**PROFESSIONELE BACHELOR IN HET ONDERWIJS
SECUNDAIR ONDERWIJS**

Bachelorproef

**Draaiboek RSV in het
buitengewoon secundair onderwijs**

Inhoud

1	Bespreking van de probleemstelling met omschrijving v/h product	71
2	Verantwoording v/d activiteiten o.b.v. thema en doelgroep.....	72
2.1	Thema grensoverschrijdend gedrag	43
2.1.1	Ontwikkelingsdoelen:	44
2.2	Thema beleven van seks + porno	45
2.2.1	Ontwikkelingsdoelen:	45
2.3	Thema veilig vrijen	46
2.3.1	Ontwikkelingsdoelen	46
3	Draaiboek.....	77

Bespreking van de probleemstelling met omschrijving v/h product

Dit project zal uitgevoerd worden bij een 5de jaar en een ABO-jaar OV3 in het BuSO. Binnen deze doelgroep zitten vooral leerlingen met gedragsstoornissen en leerlingen met ASS of een combinatie van beide.

Gedragsstoornissen kunnen zich in de seksualiteit uiten door vroeger seksueel actief te worden, maar jongeren met gedragsstoornissen vertonen ook riskant seksueel gedrag. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat deze jongeren impulsiever zijn en daardoor de gevolgen van seksueel riskant gedrag moeilijker overzien. Ook het behouden van relaties is moeilijker voor deze jongeren. Ze wisselen vaker van partner en ze hebben vaker onbeschermde seks wat zich uit in een grotere kans op ongewenste zwangerschappen en soa's (De Graaf, H., Sanna, M., 2014). In het onderzoek van Barkley (2002) hadden jongeren met ADHD een 42 keer grotere kans op tienermoeder- of vaderschap en een vier keer grotere kans op een soa dan jongeren zonder ADHD.

Uit onderzoek blijkt dat jongeren met autisme een goede theoretische kennis hebben over RSV. Ze weten bijvoorbeeld waar je naakt mag zijn, wie hun mag aanraken of zoenen, waar ze mogen masturberen, ... In de praktijk maken ze echter vaak fouten door bijvoorbeeld het fout inschatten van wat 'privé' of 'publiek' is. Jongeren met ASS zijn namelijk niet goed in staat om het perspectief van anderen in te nemen. (Seks@autisme.kom, 2009)

Het probleem bij jongeren met een gedragsstoornis en ASS situeert zich dus vooral op 2 grote domeinen: grensoverschrijdend gedrag en veilige seks. Daarom werd er voor deze projectdag gekozen voor de volgende 3 onderwerpen:

- **Grensoverschrijdend gedrag:** Wanneer spreekt men over seksueel grensoverschrijdend gedrag?
- **Beleven van seks + porno:** hoe kan je seks zo aangenaam mogelijk maken + weerspiegelt porno de werkelijkheid?
- **Soa's + zwangerschappen:** hoe vrij ik veilig?

Verantwoording v/d activiteiten o.b.v. thema en doelgroep

De projectdag start met het maken v/e aantal afspraken. Deze afspraken worden gemaakt a.d.h.v. het letterwoord PICKASOLL. Deze afspraken zullen gedurende het project consequent toegepast worden. Leerlingen die de afspraken niet volgen zullen hierop aangesproken worden.

Privacy: Alles wat verteld wordt is vertrouwelijk.

Ik-vorm: We praten alleen over onszelf, niet over anderen.

Cultuur: We hebben respect voor verschillende culturen.

Kies: Je kiest wat je vertelt en wat niet.

Actief: Wees actief in wat we gaan doen.

Seksueel actief: Iedereen kan meepraten, ook als je nog niet veel ervaring hebt.

Oriëntatie: Mensen kunnen heteroseksueel, lesbisch of biseksueel zijn.

Lachen/Luisteren: Lachen is belangrijk, uitlachen niet. Luisteren is belangrijk, niet alleen praten.

Thema grensoverschrijdend gedrag

- c) **Kennismaking:** De groep maakt 2 rijen, waarbij iedereen tegenover iemand staat. Tussen de twee rijen is er een afstand van ongeveer 3 meter. De begeleider noemt telkens een manier om elkaar te begroeten (hand geven; high five; een kus op de wang geven; neuzen tegen elkaar wrijven; rechterdijen tegen elkaar stoten; achterwerk tegen elkaar drukken; over het hoofd wrijven,...). Als beide personen in elk duo akkoord gaan met deze manier van begroeten, dan voeren ze de opdracht uit. Als ze niet allebei akkoord gaan, blijven ze gewoon staan. Na elke opdracht schuift iedereen een plaats op, de laatste van de rij steek daarvoor over naar de overkant.

Op deze manier starten we de projectdag en komen we tot het besluit dat iedereen zijn grenzen anders liggen en dat iedereen zijn grenzen op een andere manier aangeeft.

- d) **Oké?!**: Dit spel gaat over grensoverschrijdend gedrag. De leerkracht heeft online een draaiend rad gemaakt. Om de beurt komt een leerling naar voor om aan het rad te draaien. Het rad kan om 4 verschillende plaatsen stoppen:

o **Doe opdracht:**

De leerling neemt een kaartje van de stapel met doe-opdrachten, de leerling moet ofwel een taboe omschrijven (bepaalde woorden mogen niet gebruikt worden) ofwel een begrip i.v.m. seksualiteit uitbeelden. De andere leerlingen moeten proberen om het juiste woord te raden.

- Staren
- Zwanger worden
- Roddelen Strelen
- Masturberen
- Dwingen
- Een foto doorsturen
- Poseren voor een foto
- Knuffelen
- Orgasme
-

- **Wist-je-datje**
De leerlingen neemt een kaartje van de stapel met wist-je-datjes en leest het wist-je-datje luidop voor. Dit wordt kort besproken voor de klas.
 - Wist je dat 40% van de slachtoffers van SGG te maken hebben met langdurig SGG?
 - Wist je dat groepsdruk vaak een rol speelt in SGG?
 - Wist je dat zoenen en knuffelen met je lief niet moet eindigen in seks?
 - Wist je dat seksueel misbruik niet altijd gepaard gaat met lichamelijk geweld?
 - Wist je dat 25% van de jongeren al eens seksueel getinte vragen krijgt via het internet?
 - Wist je dat ouders van SGG bij jongeren meestal bekende leeftijdsgenoten zijn?
 - Wist je dat jongens vaak een vergeten groep vormen bij SGG?
 -
- **Tekening**
De leerlingen neemt een kaartje van de stapel met tekeningen. Op de tekeningen staan steeds situaties voorgesteld. De leerling laat de tekening aan de rest v/d klas zien. De leerling die vooraan staat moet wel eerst voor zichzelf uitmaken of het gedrag hier grensoverschrijdend is of niet en moet er uitleg bij geven. Nadien wordt de situatie klassikaal besproken.
- **Aanvaardbaar of niet?**
De leerlingen neemt een kaartje van de stapel 'aanvaardbaar of niet?', de leerling leest de tekst op het kaartje klassikaal voor en vertelt aan de rest van de klas of hij de situatie aanvaardbaar vindt of niet. Achteraf wordt dit klassikaal besproken.
 - Uitdagende kleren aandoen om aandacht te krijgen
 - Iemand dwingen om je vagina te strelen
 - Porno kijken
 - In een relatie nee zeggen tegen seks
 - Naakt douchen met je ploeggenoten
 - Naaktfoto's van een ex laten zien aan klasgenoten
 - Een naaktfoto doorsturen naar zoveel mogelijk vrienden en vriendinnen
 - Veel liefjes na elkaar hebben
 - ...

Aan het einde van dit spel geeft de leerkracht extra uitleg. Wanneer spreekt men van grensoverschrijdend gedrag? En welke vormen bestaan er? Hoe kan je aangeven dat je grens bereikt is?

Ontwikkelingsdoelen:

Domein gezondheidseducatie:

4.7 Intieme relaties en seksualiteit

- De leerling heeft voldoende weerbaarheid tegenover machtsmisbruik binnen relaties zoals bij pedofilie, incest en verkrachting
- De leerling vormt een eigen opinie over seksuele geaardheid, relaties en seksualiteit en oefent zich in het reflecteren op eigen gedrag.
- De leerling stelt grenzen en aanvaardt grenzen in relaties.
- De leerling gaat om met macht en onmacht in relaties.

4.8 levensstijl en levenskwaliteit

- De leerling toont respect voor zichzelf en voor anderen zoals personen met een andere seksuele geaardheid, andere etnische groepen, andere generaties en andere denkwijzen en overtuigingen.

Domein sociaal-emotionele educatie:

8.1.3 Zelfcontrole

- De leerling herkent situaties als bedreigend omdat ze hinderlijke of moeilijk controleerbare gevoelens oproepen.

8.3.1 Relatievormen:

- De leerling komt uit voor zijn mening en eist respect op voor zijn lichamelijke ontwikkeling en seksuele geaardheid.
- De leerling houdt rekening met gewenste en ongewenste effecten in een interactie.

8.3.2 Communicatieve vlotheid en duidelijkheid verwerven

- De leerling kan op gepaste wijze met iemand contact leggen.

Thema beleven van seks + porno

Het beleven van seks is een belangrijk thema. Seksbeleving is namelijk voor iedereen anders. Belangrijk is dat leerlingen hier een onderscheid kunnen maken tussen seks op het internet en seks in de realiteit. Waar ligt het verschil? En wat zijn de belangrijkste aspecten van seks?

- e) **Seks-shake:** De bedoeling hier is dat de leerlingen zelf een seks-shake maken, wat is voor hun belangrijk voor 'goede' seks? Wat denken zij dat belangrijk is voor 'goede' seks? Wat vinden ze belangrijk bij hun partner tijdens de seks of op vlak van uiterlijk?
- f) **Is porno de realiteit? Pornoquiz:** De leerkracht start met een fragment uit VTM Nieuws over porno en wat jongeren van porno denken. Via dit fragment start een klasgesprek met als grote vraag 'weerspiegelt porno de realiteit?' Nadien wordt een korte quiz gehouden rond porno. De leerlingen krijgen elk 4 kaartjes met A, B, C, D op. Tegelijk moeten leerlingen de vraag beantwoorden door het juiste kaartje in de lucht te steken. De vragen worden telkens klassikaal besproken.
<http://www.fleurflirt.nl/porno-versus-realiteit/> +
<https://nieuws.vtm.be/binnenland/197715-mythes-over-porno-ontkracht>,
<http://newsmonkey.be/article/23716>)
- g) **Is porno de realiteit? Situatieschetsen:** De leerlingen krijgen 2 situatieschetsen waarin jongeren door hun misconcepties rond porno problemen ondervinden tijdens een vrijpartij. De leerlingen werken per 2, lezen de situatieschetsen en proberen gezamenlijk tips te geven aan de beide partijen in de situatieschetsen.
- h) **Seks-shake:** De leerlingen krijgen nu de tijd om hun seks-shake aan te passen. Ze hebben nu een ander beeld over seks. Er volgt een klasgesprek, nadien komen we tot de conclusie dat porno een vertekend beeld geeft van de realiteit en dat vooral met elkaar praten heel belangrijk is.

Ontwikkelingsdoelen:

Domein gezondheidseducatie:

4.7 Intieme relaties en seksualiteit

- De leerling kent de lichamelijke aspecten van relaties en seksualiteit zoals lichaamsveranderingen, lichaamsverschillen, het functioneren van het eigen lichaam en dat van iemand van het andere geslacht.
- De leerling staat kritisch tegenover seks en erotiek in de media.

4.8 levensstijl en levenskwaliteit

- De leerling toont respect voor zichzelf en voor anderen zoals personen met een andere seksuele geaardheid, andere etnische groepen, andere generaties en andere denkwijzen en overtuigingen.

Domein sociaal-emotionele educatie:

8.3.1 Relatievormen:

- De leerling komt uit voor zijn mening en eist respect op voor zijn lichamelijke ontwikkeling en seksuele geaardheid.

Thema veilig vrijen

d) Stellingenspel: als inleiding op dit thema laat de leerkracht verschillende stellingen zien. De leerlingen moeten a.d.h.v. een rood en een groen kaartje aangeven of ze denken dat de stelling juist of fout is. Elke stelling wordt klassikaal besproken.

- Als je een soa hebt dan merk je dat altijd.
- Als je pijn hebt bij het plassen of meer afscheiding uit de penis, vagina of anus, heb je misschien een soa.
- Als je de pil gebruikt, hoe je geen condoom te gebruiken.
- Meisjes kunnen niet zwanger worden als ze ongesteld zijn.
- Jezelf wassen na seks helpt om een soa te voorkomen.
- Veilig vrijen is het voorkomen van aids
- Met jezelf vrijen is altijd veilig.
- Als je een relatie hebt hoe je geen condoom te gebruiken.
- De morning after pil is een goed anticonceptie middel.
- Als je op tijd terugtrekt loopt je vriendin geen kans om zwanger te worden.

e) Voorbehoedsmiddelenspel: De leerkracht heeft de belangrijkste anticonceptiemiddelen bij. De leerlingen krijgen elk een invulblad over de anticonceptiemiddelen. Hier moeten ze enkele voordelen, enkele nadelen en of het anticonceptiemiddel al dan niet beschermd tegen soa's op noteren. De anticonceptiemiddelen worden om de beurt besproken en de leerlingen vullen terwijl het invulblad in.

f) Welke soa's bestaan er?: Hier gaat de leerkracht zelf aan de slag en laat aan de leerlingen afbeeldingen zien van de meest voorkomende soa's. Dit zal choqueren, maar zal wel effect hebben. De leerlingen zullen 2 keer nadenken voor ze nog eens onveilige seks hebben.

Ontwikkelingsdoelen

Domein gezondheidseducatie

4.7 Intieme relaties en seksualiteit

- De leerling kent de lichamelijke aspecten van relaties en seksualiteit zoals lichaamsveranderingen, lichaamsverschillen, het functioneren van het eigen lichaam en dat van iemand van het andere geslacht.
- De leerling heeft de nodige kennis over vruchtbaarheid, anticonceptie.

- De leerling weet hoe HIV-besmetting en seksueel overdraagbare aandoeningen kunnen worden voorkomen en is bereid zich hiernaar te gedragen.

4.8 Leefstijl en levenskwaliteit

- De leerling kent de medische, psychische en sociale aspecten van gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsonderbreking.
- De leerling kent maatschappelijke fenomenen zoals echtscheiding, éénoudergezinnen, zelfmoord, prostitutie, misbruik van genot- en geneesmiddelen, verspreiding van aids,

Draaiboek

Project 1 ABO OV3		
1ste lesuur:	5 min 15 min 30min	Afspraken PICKASOLL Kennismaking begroetingen Oké?!
2de lesuur	10 min 30 min 10 min	Seksshake Is porno de realiteit? Seksshake herwerken + nabespreking
3de lesuur	15 min 20 min 15 min	Stellingenspel Voorbehoedsmiddelenspel Welke soa's bestaan er?

Bijlage 9 – Reflectie samenwerkende school

REFLECTIE PROJECT RSV HELENA ALLEGAERT **Secundaire Scholen Sint-Ferdinand OV3**

Doelgroep: leerlingen van het onderwijstype basisaanbod, onderwijstype 3 en onderwijstype 9 in het 2de jaar van de kwalificatiefase en ABO/integratiefase

Datum: 17 en 18 december

Evaluatie:

Je bent goed voorbereid en je powerpoint- presentatie steekt professioneel in elkaar.

Je weet waarover je praat en je bent niet bang om voor deze doelgroep te praten. Soms gebruik je moeilijke woorden die onze leerlingen niet begrijpen. Probeer altijd in je achterhoofd te houden dat je bij deze doelgroep best zo eenvoudige mogelijke taal gebruikt en de informatie stapsgewijs aanbrengt.

Verder zat er veel diversiteit in jouw project; je hebt verschillende belangrijke punten aangehaald zoals grenzen binnen relaties en seksualiteit, het onrealistische karakter van pornografie en de invloed ervan op jongeren en anticonceptie. Dit zijn zeer belangrijke thema's die je vlot hebt aangekaart.

Verder zat er ook genoeg variatie en interactie met de leerlingen in het project. Zo werd het niet saai en werden de leerlingen actief betrokken. Je straalt een zekere autoriteit uit, in de goed zin van het woord en roept leerlingen ook tot de orde indien er rumoer is.

De leerkrachten die jouw project hebben kunnen mee volgen, waren erg lovend en enthousiast.

